

BAYUNG ORTOGRAPIYANG KAPAMPANGAN

Bagong Ortograpiyang
Kapampangan

BAYUNG ORTOGRAPIYANG KAPAMPANGAN

Karapatang-sipi © 2016 nina Dr. Lucena P. Samson, Dr. Anicia H. del Corro, at Josefina Dizon Henson

RESERBADO ANG LAHAT NG KARAPATAN. Walang bahagi ng librong ito ang maaaring sipiin o gamitin nang walang nakasulat na pahintulot mula sa may-akda at tagapaglathala.

CIP Data

Samson, Lucena P.

Bayung ortograpiyang Kapampangan = Bagong ortograpiyang Kapampangan/ Lucena P. Samson, Anicia del Corro, Josefina Dizon Henson.—Manila: Komisyon sa Wikang Filipino, c2016. p.; cm.

ISBN 978-971-0197-86-6

1. Philippines – Languages – Orthography and spelling. I. Del Corro, Anicia. II. Henson, Josefina Dizon. III. Bagong ortograpiyang Kapampangan.

PL5992

499.217

2016

Inilathala ng

KOMISYON SA WIKANG FILIPINO

Gusaling Watson, 1610 Daang JP Laurel

1005 San Miguel, Maynila

Tel. 02-733-7260 • 02-736-2525

Email: komfil@kwf.gov.ph

Website: www.kwf.gov.ph

Nilalaman

5	MENSAHE Mensahe
15	KASALESYAN NING AMANUNG KAPAMPANGAN Kasaysayan ng Wikang Kapampangan
36	GRAFEMA Grafema
40	ING KULITAN KAPAMPANGAN Palapantigang Kapampangan
46	PAMAGLILETRANG PASALITA Pagbaybay na Pasalita
54	PAMAGLILETRANG PASULAT Pagbaybay na Pasulat
70	KAMBAL-KAKATNI Kambal-Patinig

78

KAMBAL-MAKIKATNI

Kambal-Katinig

80

PAMIBALIK DA RING PUNTUK

Pagbabalik sa mga Tuldik

94

TUNTUNAN KING PAMANGAMIT GITLING

Tuntunin sa Paggamit ng Gitling

100

TUNTUNAN TUNGKUL KING PAMAMAWAS

Tuntunin sa Pagpapaikli ng Salita

105

**ING PANGABALANGKAS NING ORTOGRAPIYA
NING AMANUNG KAPAMPANGAN**

Ang Pagbuo ng Ortograpiya
ng Kapampangan

MENSAHE

Matula kong pupugayan at dirinan mayap a oras ding misaup-saup king pangabalangkas na angga king meyari ya iting kekatamung *Bayung Ortograpiyang Kapampangan*.

Ing mesabing libru bunga ne ning maragul a kapagalan da ring megobra kaniti a penimunan nang Dr. Lucena P. Samson, ing Komisyoner ning Amanung Kapampangan, pauli na ning mayap dang kapagnasan at malasakit king panyulung ning pakamalan tang Amanung Siswan.

Tangkilikan taya iting libru uling metung yang makabaldugan a instrumentu ban lalu ya pang musbung at lumabung ing kekatang Amanung Kapampangan.

Antimurin, paganaka ku karing sablang Kapampangan king ing liping Kapampangan dapat yang ipagmaragul at lingkapan. King mitmung kagalangan at lugud Kapampangan!

LILIA G. PINEDA
Gobernadora ning Pampanga

Dangalan ku pu ing pugayan ku la at dinan mayap a oras ding matenakan a anak ning Kapampangan, a miyabe-abe at misaup-saup king metung a parasan para king pangasulat ning *Bayung Ortograpiyang Kapampangan*.

Iting librtu bunga ne pu ning masakap a pamanyaliksik at pamagaral da ring ginulis kaniti ban kanita mirinan kasiguruan ing panyulung na ning sabing menan o Amanung Siswan. Iti magamit ya kareng eskuwela lalam ning masampat dang pamanimuna ding talaturu karing anak a magaral. Antimurin, para karing mangaintulid at magnasang palabungan da ing karelang belwan king kekatamung malagung amanu.

Kayabe yuku pu at parating makasadyang sumaup ban akamtan ing tagimpan tamung apalabung tayang miuman kapamilatan ning masese at malinang a pamangambul kaniti.

Luwíd ya in Kapampangan at ding kayang memalen!

Luwíd ya ing Amanung Siswan!

DENNIS G. PINEDA
Bise Gobernador ning Pampanga

Iting kekatamung amanung siswan metung ya karing salitang mayorya keti king mal tang bansa inya naman pagmaragul taya king tagle nang sintingan at legwan.

Karing mapilan bulan a milabas mitipun la ring mepiling matenakang anak ning Pampanga para bilugan de iting Bayung Ortograpiyang Kapampangan a nu kapamilitan na ning pamakipag-ugnayan na ning kekayung talasuyu bilang Komisyoner ning kekatamung balayan, kambe ring mangasipag at masibukan a opisyaales na ning Departamento ning Lingguwistika lalam ning Komisyon sa Wikang Filipino, pisaup-saup milang gewa ring bayung tuntunan na ning kekatamung ortograpiya.

Kapamilitan na ning pakamal at malasakit king kekatamung Amanung Siswan misanmetung tamu king parasan tamung palaganapan ya't palabungan iti uling king pangabayu na ning ortograpiya makasiguru tamung sumulung ya at sumlag ing balayan Alaya.

Maragul pu ing pasalamat ku king Departamento na ning Lingguwistika a metung karing sanga na ning KWF at king saup na naming pinansiyal ning Gobyernong Probinsiyal, mibait ya ing kekatamung *Bayung Ortograpiyang Kapampangan*. At kekayu ngang sinaup a matenanakan nang anak ning Pampanga dakal pung dakal a salamat.

Luwíd ya ing Amanung Siswan. Luwíd ya ing Kapampangan. Luwíd tà ngang memalen a Kapampangan!

Dr. LUCENA P. SAMSON
Komisyoner na ning Kapampangan, KWF

Kekayu ngan a lider ning Komisyon sa Wikang Filipino (KWF) dakal a salamat para king oportunidad a binye yu kekaming Kapampangan ing akumpletu mi ya ing *Bayung Ortograpiyang Kapampangan*.

Itamung Filipino, dakal tamu balung amanu. Mapilan la mu ding taung awsan tamung monolingual, o metung (ya) mu ing balu nang amanu. Uli na niti, makapamili tamu nung nanung amanu ing maulaga king metung a tau. Ating amanu a isipan ding mapilan a gagamitan da ring makwalta, kalupa ning Ingglis. Isipan da mo ding aliwa matas ya pegaralan, o kaya, makatuknang ne Manila nung managalug ya. Makalungkut, ating makanyan karing kayabe tamung Kapampangan.

Nung balu da mu sana, ing linwal king pamanyaliksik da ring ekspertu king edukasyon king ding mumunang mabibiyasa king miyayaliwang “subject” o pagaralan na ning metung a anak, kalupa na mo ning matimatika o Ingles man, yan ing gagamit king amanung siswan, ing Kapampangan. Ing istudyanting mituru king paralang ayni, matni ya buntut, malagwa yang mabyasa at malalam ing kayang belwan. Uli na niti, metung yang gagamitan a “approach” o paralan ngeni king pamanuru karing egananganang iskuwela keng elementary ing awsan dang “mother-tongue based education.”

Uli na niti, ustu yang ustu ing pangakumpletu na ning Ortograpiya ning kekatamung pakamalan a amanung Kapampangan. Masikan tamu lub para karing istudyanti tamu uling atin na lang agamit a ortograpiya. Atin tamung apamana karing kekatamung anak ampong apu. Metung yang pamanang pisaup-saup tamung gewa. Uli na ning saup ning kekatamung Ginu, meyari ya ing *Bayung Ortograpiyang Kapampangan*.

Dr. ANICIA H. DEL CORRO
Translation Consultant, Philippine Bible Society

Ing malwat tamung paninapan at pagnasan, mipaltutu ya rin kapamilata na ning Komisyon sa Wikang Filipino. Dapat ta lang pasalamatan uling mibayit ya rin ing kekatamung *Bayung Ortograpiyang Kapampangan*.

Dakal a sasabi king ing Amanung Kapampangan ali ne dapat itabili ing matwa nang pamagliletra uling inyang panaun da ring Kastila Karin tamu mu mebyasang sinulat at memasa. Tutu pin ing mebyasa tamung megsalita, sinulat a memasa karing letrang Kastila, dapot dakal lang e makibalu king atin tanang sariling mapagkulit (*spelling*) at salita (*language*) bayu la pa datang ding Kastila.

Karing matwa rang kulitan (alpabeto) ding pipumpunan tamu ala lu ring letrang Q, at C, dapot ating letrang K. O ini ing magpatune king atin yang letrang K ing Amanung Kapampangan inya yang tikyan da ring misaup-saup king pangagawa at pangyari na ning kekatamung bayung ortograpiya.

Dapat talang pasalamatan lalu na ring sinulat at mibaldug karing amanung ibat keng Ingles king kekatamung libru. Ing kekayung talasuyu, metung ya mung talaulip, at talasaliksik ban mabalu nung nukarin lang labwad menibat deng pipumpunan da reng Kapampangan at nung nukarin la sinibul ding miyayaliwang amanu keti mebilug a Pilipinas at ding siping nang bansa keti Asia.

JOSIE DIZON HENSON, BFA
Editor, *Bayung Ortograpiyang Kapampangan*

Ing pamitagun tamu inyang 2012, maulaga ya uling meyari ya ing *Bayung Ortograpiyang Kapampangan*. Agyang menibat tamu karing miyayaliwang lugal, ikwa tamung mitipun-tipun at miyabe-yabe para kening obrang balu, tamu agamit da reng anak a magaral ampong deng bisang mabyasang Kapampangan.

Pasalamat ku keng Komisyon sa Wikang Filipino (KWF) Manila, at kang Lucena Samson, PhD, Komisyoner ning Kapampangan, a menimuna kening proyektung ini.

Malugud ya ing Apung Ginu. Dakal pung salamat kekayungan!

CONSUELO F. VALERIO, PhD
Dating PSWF Direktor
Tarlac State University

Pasalamat kung maragul king pangabuu ning *Bayung Ortograpiyang Kapampangan* king kapamilatan ding miyayaliwang tau at grupung migpakapagal bang maging katutwan ya iti.

King pamanimuna na ning Komisyon sa Wikang Filipino, meging ganap ya ing pamantayang iti, at king pamipalwal na ning Manwal, a yang munye giya karing talasulat, maestra, iskolar at magaral, mika bayu ne namang sigla ing kekatamung Amanung Siswan at Literaturang Kapampangan.

Bista man iting yampang ning grupu e ya pa asabing ganap bang ya nang sukat tukyan ding sablang Kapampangan, panayan mi ing kekong susug, opinyun o kapagnasan para king lalu na pang ikasulung ning kekatamung kimutan para king pamipalabung ning kekatamung salita.

King kapamilatan ning metung a pamantayan king ortograpiya a malyari dang tanggapan at gamitan ding keraklan ding Kapampangan, pagnasan tamung mas marayu ing dasan na ning pamisulung ning Kapampangan.

JULIET C. MALLARI, PhD
University of the Philippines

Malwat nang panaun a ing amanung Kapampangan bina yang melakwan karing aliwa pang amanu ding miyayaliwang rehiyon ning bansa kalupa ning Tagalog, Pangasinan, Ilokano, Bikolnon, Sugbuanon, Hiligaynon, Waray, at aliwa pa.

Pauli na niti, melakwan ya naman ing kayang malagung panyulat (Literatura) lalu na karing adle ding makuyad a kuwentu, sanese, drama, sarsuwela, at nobela. Keraklan karing talasulat at poeta menatili na lamu king pamanyulat poesya anya ala nang pamasan king Kapampangan a linwal kilub na ning mapilan a dekada. Metung a sangkan nung bakit merapat ing bage iti, agpang karing talamasid, uli ning keyala nang pamantayan a ortograpiya a malyari dang tukyan at gamitan lalu ding bayu-bayung talasulat at ding anak a magaral.

King pangalansad na ning *Bayung Ortograpiyang Kapampangan* apisanmetung dang inari ding miyayaliwang grupu a tikda ning Komisyon sa Wikang Filipino ban pisuglung-suglung ya iti, mekad pasibayu lang kimut ding talasulat at talabasa king Amanung Siswan ban pasibayu lang sumulung, laganap, at mabasa ding miyayaliwang adle ning Literaturang Kapampangan. Iti makasaup ya naman king pamipakilala na ning Amanung Siswan karing kayanakan a magaral a malyari nang ating agamit guyabnan king kapamilitan ning manwal a palwal na ning KWF.

King pamipalwal niting manwal, maragul a kapasalamatan ing payabut mi karing Bansang Misasanmetung (United Nations) king karing kayawsan niti at ing pamangilala king lugal na ning Kapampangan king pamilya da ring amanu keti Pilipinas at mabilug a yatu.

Poeta Laureado ROMEO S. RODRIGUEZ
Prinsipe ning Parnasong Kapampangan

KASALESAYAN NING AMANUNG KAPAMPANGAN

KASAYSAYAN NG WIKANG KAPAMPANGAN

ni Josefina "Josie" Dizon Henson

Makayarap ku king masulit a pamagpasya nung isanu karing apat a klasing Ortograpiya ning Amanung Kapampangan ing pilinan, alang makasaup nune ing balikdan ing matwa at mengapaunang kasalesayan ning lalawigan ning Pampanga. Ing Pampanga yang minunang lalawigan a tinatag ding Kastila inyang 1571. Kayagnan ne ing pangatatag na ning Manila.

King batayan at maingat nang pag-analisa kareng kekatamung gawang-sining (artifacts), pepakit nang Wilhelm G. Solheim II ing pangairal ning (network) ning kalakalan at komunikasyon (Nusantao Maritime Trading and Communication Network o NMTCN) a minunang milaganap king rehiyon ning Asia Pacific inyang panaun ning Neolithic Age (c. 8000–500 BC). Ing network ning kalakal a makalaganap kambe ra ring magdaragat a taga-Austronesia at ding e taga-Austronesia ing mikalat king modelong kultural king kabilugan a rehiyon ning Asia Pacific, aliwa ing karaniwan a migrasyon a menibatan king teoryang linwal na ning Taiwan. Ing heograpikong pangapitna da reti ilapin ding inaus dang “lobes”o balila at deti ring libutad, pangulu, aslagan, at albugan.

Ing makalibutad a “lobe”o balila mepitna ya pang adwang mas malati at mayayakit king mikalat ing parting kultural: Ing Early Central “Lobe”at ing “Late Central Lobe.” Imbes na menibat la Taiwan ding taung Austronesian, agpang kang Wilhelm Solheim ing penibatan da ring mumunang tau ning NMTCN king Early Central Lobe menibatan la king Aslagan ning lele dayatmalat ning Vietnam inyang banwang 9000 BC.

Sinabi na pa king ing pangakalat ding tau inyang banwang 5000 BC papunta king Late Central Lobe, makayabe ya ing Filipinas, at dinalan la king isla ning Mauli-Aslagan ning Asia, imbes na menibat la pangulu kalupa ning sadyang teoryang ibat tamu Taiwan. Inya ibat na kanita agpang king panlalawe ra reng tau keti Filipinas, sasabyan da naman king ing NMTCN yang Teorya ning Penibatan a Isla. (Island Origin Theory)

Nahaharap ako sa mahirap na pagpapasiya kung alin sa apat na uri ng Ortograpiya ng Wikang Kapampangan ang pipiliin, kayâ hindi maiiwasan ang pagbalik sa matagal nang kasaysayan ng lalawigan ng Pampanga. Ang Pampanga ang nang lalawigang itinatag ng mga Kastila noong 1571. Kaalinsabay ito sa pagkatatag ng Maynila.

Sa batayán ng maingat na pag-analisa sa mga gawang-sining, ipinahiwatig ni Wilhelm G. Solheim II ang pag-iral ng (network) ng kalakalan at komunikasyon (Nusantao Maritime Trading and Communication network o NMTCN) na unang lumaganap sa rehiyong Asia-Pacífico sa panahong Neolithic (c. 8,000–500 BC). Ang network ng kalakalan na binubuo kapuwa ng mga mandaragat na taga-Austronesia at hindi taga-Austronesia ang siyang nagpalaganap ng modelong kultural sa buong rehiyong Asia-Pacífico, hindi ang karaniwang migrasyon na iminungkahi ng teroyang nása labas ng taiwan. Ang heograpikong pagkakahating ito na tinawag na mga “lobes” ay ang gitna, hilaga, silangan, at kanluran.

Ang gitnang “lobe” ay hinati pa sa dalawang mas maliit na “lobe” na nagpapakita sa lumaganap na bahaging kultural: ang Early Central “Lobe” at ang “Late Central Lobe.” Sa halip na nagmula sa Taiwan ang mga táong Austonesia, ayon kay Wilhelm Solheim, ang pinagmulan ng unang tao ng NMTCN sa “Early Central Lobe” ay sa silangang baybâyin ng Vietnam, taong 9000 BC.

Sinabi pa niya na ang paglaganap ng mga tao noong mga taóng 5000 BC patungo sa “Late Central Lobe,” kabílang ang Filipinas na dumaaan sa isla ng Timog-Silangan ng Asia, sa halip na mula sa hilaga gaya ng sinasabi ng teoryang gáling táyo sa Taiwan. Kayâ, mula sa pananaw ng mga tao sa Filipinas, sinasabi din na ang NMTCN ay Teorya ng Pinagmulang isla. (Island Origin Theory)

Dapot agpang king librung “Guns, Gems and Steel” a sinulat nang Jared Diamond, ing pangalaganap da ring Austronesia, minuna lang miras king Filipinas menibat la king Aslangan China at dinalan la Formosa (Taiwan)—3500 BC, miras la angga Filipinas—3000 BC papunta Borneo, Celebes, Timor—2300 BC, Java at Sumatra—2000 BC Milaganap la pa ring Austronesia at miras la Polynesia inyang 1600 BC, mingga la Celedonia inyang 1200 BC papunta la Chatams at New Zealand inyang banwang 1000 BC.

Ing buri nang sabyan nini, ing penibatan da ring Kapampangan agpang kang Propesor Otley Beyer, na reng Kapampangan miras lamu keti bayu ing bawang 300 anggang 200 BC mapalyaring alang kasiguradwan, at kaybat na nita meging parti nakatamu ning malapad nang Imperyong Madjapahit. Ing Madjapahit metung yang malawak na imperyo king kapulwan a mamayani keng maritima at atyu king isla ning Java (Indonesia ngeni) manibatan inyang 1293 angga king banwang 1500. Ing Madjapahit metung ya karing tawling maragul a imperyo ning rehiyon at palage ra, ya ing metung karing pekamayap at pekamasikanan a emperyo king kasalesayan (history) ning Indonesia at Mauling Aslagan ning Asia, a metung karing mayayakit at mengapauna king makabayung emperyo ning Indonesia. Milaganap ing galame na nini inya meging modernu ya ing sasakupan ning Indonesia at meging paksa ning dakal a pamagaral.

Isanu ring amanung gagamitan da keng Amanung Austronesia?

Apat la reng sabpamilya a magbalangkas at atlu kareni atilu Taiwan at metung a Malayo-Polynesia a makalaganap (widespread). Ing tawling sabpamilya naman babalangkane ning adwang sabpamilya, ing Western Malayo-Polynesia (WMP) at Central Eastern Malayo-Polynesia (CEMP). Makayabe ya ing Amanung Filipino king sanga ning Western Malayo-Polynesia. Ing tawling sabpamilya naman makayanib ya karing apat a sab-sabpamilya, ing makalaganap king Oceanic at ding atlong aliwa pa Halmahera, ding makalapit

Subalit, ayon sa aklat na “Guns, Germs and Steel” na isinulat ni Jared Diamond, ang daan sa paglawak ng Austronesia ay unang nakarating sa Filipinas mula sa Silangang China sa pamamagitan ng daang Formosa (Taiwan)—3500 BC hanggang Filipinas—3000 BC, patungo sa Borneo, Celebes, Timor—2300 BC, Java at Sumatra—2000 BC. Lumawak pa ito sa ibang mga isla ng Polynesia noong 1600 BC hanggang sa New Caledonia noong 1200 BC patungo sa Chatams at New Zealand mga taóng 1000 BC.

Hindi ito pinabulaanan sa kasaysayan ng Pampanga na ayon kay Propesor Otley Beyer, na ang mga Pampango ay nandirito noon lámang bago ang 300 hanggang 200 BC at pagkaraan niyon ay naging bahagi ng napakalaking Emperyo ng Madjapahit ang Filipinas. Ang Madjapahit ay isang napakalawak na emperyo sa kapuluan na namamayani sa maritima na nása Isla ng Java (Indonesia ngayon) mula noong 1293 hanggang mga taon ng 1500. Ang Madjapahit ay isa sa hulíng malaking imperyo ng rehiyon at ipinapalagay na isa sa pinakamahusay at pinakamakapangyarihang imperyo sa kasaysayan ng Indonesia at makabagong hangganan ng Indonesia. Lumawak pa ang impluwensiya nito na lampas sa modernong nasasakupan ng Indonesia at naging paksa ng maraming pag-aaral.

Saan-saan sinasalita ang mga wikang Austronesia?

Binubuo ito ng apat na mga sabpamilya na tatlo sa mga ito ay nása Taiwan at isang Malayo-Polynesia na laganap (*widespread*). Ang hulíng sabpamilya naman ay binubuo ng dalawang mga sabpamilya, ang Western Malayo-Polynesia (WMP) at Central Eastern Malayo-Polynesia (CEMP). Nabibilang ang wika ng Filipinas sa sangay ng Western malayo-Polynesia. Ang hulíng sabpamilya naman ay nabibílang sa apat na sab-sabpamilya, ang lagana na Oceania at ang tatlong iba pa sa may kanluran sa mas maliit na lugar na binubuo ng

nang isla ning Aslagang Indonesia at ing katatawliyan nang parti (west end) Albugan ning New Guinea at mamabut ne anggang Madagascar.

Deting amanu ilang magagamit salita king maragul nang parti ning yatu. King batayang heograpiko, ing pamilya ning Austronesia yang pekamalawak a pamilya ra reng amanu keti king yatu, kambe ning pamilya ning Indo-Europeo. Ing lugal a nung nula sasalita makabilang ya ing maragul nang parti ning Oceania ibat Taiwan king Pangulu (North), New Zealand king Mauli (South), Hawaii king Pangulu-Aslagan, Easter Island king Aslagan, antimurin king maragul dang parti ring isla king Mauli-Aslagan ning Asia (lalu na ing Filipinas at Indonesia). Mayayakit la mu rin king Papua New Guinea at Madagascar ding salitang Austronesia.

E la migit-kumulang king 300 milyon ding taung magsalita keng Salitang Austronesia. Sasaklo ya ing pamilya ning salitang Austronesia karing 1,000 at 1,200 a salita, a kakatawan king metung a-kalima (1/5) da reng salita ning yatu. 20% da reng salita ning yatu e la lumampas keng 4.5% ding populasyon. Agpang kareng bilang da reng salita ini ing kadwang pamilya a tutuki king pamilyang Niger-Congo (Africa).

Ing Taiwan, king kabilugan, yang kikalalanan a pekapiumpunan o penibatan ning salita ring pamilyang Austronesian. Inyasa't ing sangang Formosa ya kabud matutungge bilang pekaminuna. Kaibat na nita mapalyaring mituki-tuki nong sinadsad king mauli-aslagan at karing isla ning Dagat Pasipiko.

Ding Salitang Malayo-Polynesian

Ing salitang Malayo-Polynesia metung yang sabpangkat ding salitang Austronesia, at atin yang migit kumulang a 285.5 milyong tagapagsalita. Sasalita de reng taung Austronesia reng bansang isla ning Timog-Silangang Asia at Dagat Pasipiko ing salitang Malayo-Polynesia, at atin yang malating

Halmahera, ang kalapít na isla ng silangang Indonesia at ang dulong kanluran ng New Guinea na umabot hanggang sa Madagascar.

Ang mga wikang ito ay sinasalita sa malaking bahagi ng mundo. Sa heograpikong batayán, ang pamilya ng Austronesia ang pinakamalawak na pamilya ng wika na nagpapatuloy sa mundo, kasáma ng pamilya ng Indo-Europeo. Ang lugar na sinasalita ito ay kinabibilangan ng malaking bahagi ng Oceania mula sa Taiwan sa hilaga, New Zealand sa timog, sa Hawaii hilagang-silangan, Easter Island sa silangan, gayundin sa malaking bahagi ng mga isla sa Timog-Silangang Asia (lalo na ang Filipinas at Indonesia). Matatagpuan din sa Papua New Guinea at Madagascar ang mga wikang Austronesia.

Hindi hihigit sa 300 milyong ang mga táong nagsasalita ng wikang Austronesia. Sumasaklaw ang pamilya ng wikang Austronesia sa pagitan ng 1000 at 1200 na mga wika, na kumakatawan sa isang-kalima (1/5) ng mga wikang sinasalita sa mundo. Dalawampung porsiyento ng mga wika sa mundo ay sinasalita ng hindi lalampas sa 4.5% ng populasyon. Batay sa bílang ng mga wikang ito ang pangalawang pamilya, na sumusunod sa pamilyang Niger-Congo (Africa).

Sa kalahatan, ang Taiwan ay ipinapalagay na duyan ng pamilya ng wikang Austronesia. Kayâ, itinuturing na kauna-unahang sanga ng pamilya ang sangay ng Formosa. Mula noon, sa sunod-sunod na daluyong maaaring lumaganap ang mga wika na dumaaan sa timog-silangan at Isla Pacifico.

Ang Wikang Malayo-Polynesia

Ang wikang Malayo-Polynesia ay isang sabpangkat ng mga wikang Austronesia, na may humigit-kumulang na 385.5 milyong nagsasalita. Sinasalita ng mga táong Austronesia ng mga bansang isla ng Timog-Silangang Asia at Dagat Pacifico ang wikang Malayo-Polynesia, na may maliit na bílang sa

bilang king kontinenti ning Asia. Ing Malagasy a heograpikong Malayo sasalita ke ring isla ning Madagascar king Dagat Indian.

Ding adwang katangiang morpolohiko ning salitang Malayo-Polynesia yapin ing sistema ning paglalapi at ing paulit-ulit (paulit-ulit ning ng buo o kapitna nang parti ning amanu, kalupa ning wiki-wik, kari-kari) ban makabuung bayung amanu. Kalupa da ring aliwang salitang Austronesia, atin yang karaniwan a ponolohiya; inya ing metung a teksto atin yang ditak dapot madalas a tonu. Ing keraklan ala lang kambal kaswala. Keraklan atin lamung malating bilang a paswala at lima ing keraklananang bilang.

Ding Salita

Ding Salita ning Filipinas a gagamitan ding maigit 90 milyon a tau kayabe ya ing Filipino, Sebwano, Ilokano, Hiligaynon, Bicolano, Kapampangan, at Waray, balang metung atin lang migit kumulang atlung milyon kataung magsalita.

Ing pekalaganap a salita atiyu Borneo at Malagasy, at ating 20 milyon kareng magsalita kanini.

Ding Salitang Sunda-Sulawesi (pekabuod a salita king luwal ning Central-Eastern) a ating 230 milyon a taung magsalita at kayabe la reng Malay (tau-Indonesia at tau-Malaysia), ding Sundanese, ding javanese, ding Balinese, Acehnese, Chamorro ning Guam, at ding tau-Palau.

King Central-Eastern makayabe la reng salitang Oceanic at 2 lang milyon deng magsalita, mumuna ya ing Western Oceanic, Southern Oceanic at ang Central Pacific (Salitang Polynesia at Fiji), kalupa ning Kuanua, Gilbertese, Hawaiian, Maori, Samoan, Tahitian o Tongan.

Agpang kang Propesor Otley Beyer, a sinipi ibat king libru nang Mariano Henson, “Ing Lalawigan ning Pampanga,” inyang I Prinsipe Balagtas, metung a ari mismu ning dakilang

Asia kontinental. Ang Malagasy na heograpikong malayò ay sinasalita sa isla ng Madagascar sa Dagat Indian.

Ang dalawang katangiang morpolohiko ng wikang Malayo-Polynesia ay ang sistema ng paglalapi at ang pag-uulit (pag-ulit ng buo o bahagi ng salita, gaya ng wiki-wiki, kari-kari) upang bumuo ng bagong salita. Gaya ng ibang wikang Austronesia, mayroon itong karaniwang ponolohiya; kaya ang isang teksto ay may kakaunti subalit malimit na tunog. Ang karamihan din ay walang kambal-katinig. Karamihan ay mayroon lámang maliit na bílang ng patinig, na lima ang karaniwang bílang.

Mga Wika

Ang mga wika sa Filipinas ay sinasalita ng 90 milyong tao kabílang ang Tagalog (Filipino), Sebwano, Ilokano, Hiligaynon, Bicolano, Kapampangan, at Waray, na ang bawat isa ay mayroon man lang na tatlong milyong nagsasalita.

Ang pinakalaganap na wika ay ang sa Borneo at Malagasy na sinasalita ng may 20 milyon na tao.

Ang mga wikang Sunda-Sulawesi (pinakaubod na wika sa labas ng Central-Eastern) na may 230 milyong tao ang nagsasalita at kabílang ang Malay (taga-Indoensia at taga-Malaysia), mga Sundanese, mga Javanese, mga Balinese, Acehnese, Chamorro ng Guam, at taga-Palau.

Sa Central-Eastern kabílang ang mga wikang Oceanic na may 2 milyong nagsasalita, pangunahin ang Western Oceanic, Southern Oceanic at ang Central Pacific (wikang Polynesia at Fiji), gaya ng Kuanua, Gilbertese, Hawaiian, Maori, Samoan, Tahitian, o Tongan.

Ayon kay Propesor Otley beyer, gaya ng sinipi mula sa aklat ni Mariano Henson, “Ang lalawigan ng Pampanga, nang si Prinsipe Balagtas, isang hari mismo ng dakilang imperyo ng

Emperyong Madjapahit, miras ya Luzon ban pakasal kang Panginoan, ing apu ning prinsipal at magiting a I Araw at lady Maylag ning Borneo, pagnasan neng pasiknangan ing kayang impluwensiyang politikal at patatagan ing imperyo ning Madjapahit king islang iti.

Mangbaldugan king ati nang manuknangan king Pampanga (3000 BC) kanita at minuna ya pa king Indonesia (2500 BC) at inyang dintang ya Luzon I Prinsipe Balagtas, disna nane ing aktibo at mamandar a balen at dakal nang manuknangang kalibudtana ning ilug Pampanga, a gagamit bangka (dug-out). Ing dug-out a bangkang kilkuluan de keng metung a solidung katawan a pun tanaman at pinorma re kapamilata ning maragul a palatso. Ing pangatuklas na king Candaba, Pampanga niting minunang palatso magpatune king atin nong belwan (teknik) keng pamangawang bangka reng tau kanita at king pamangamit king posteng pagabe ba yang matatag at e mibwal at bayang e mabuya ing bangka. Ing pangaimbento ning dobleng katig ning metung a bangkang maglayag keng dagat mapalyaring metung yang maulagang metuklas a belwan o teknolohiya a nung nu megumpisa ing maragul nang pangalaganap ning Austronesia ibat king maragul nang parte ning bansang China.

Itang panaun a ita, ing Pampanga o Capangpangan malawak ya at mamangga ya king misyon ning Cagayan at mamabut ya kalibudtaning rehiyon ning Lawa ning Menila (alayu pa ing lalawigan ning Isabela at Nueva Vizcaya kanita at ing mesabing misyon ning Ituy mapalyaring atiyu kening tauling lalawigan).

King testament nang Fernando Malang Balagtas (a mete katang Marso 21, 1589 king misyon ning San Carlos, Pangasinan). Apu neng Prinsipe Balagtas, ing lugal a awsan dang “Capangpangan” kanita kayabe na ning teritoryo ning Pampanga a nung nuya makyabe ing Bataan, Nueva Ecija, Tarlac at parti ning Bulacan (San Miguel de Mayumo, Hagonoy, Calumpit, at Baliwag), Zambales at Pangasinan (Barrio Carmen, Rosales, San Quintin, Umingan, at Balungao). Malawak ya ing

Madjapahit, ay nakarating sa Luzon upang magpakasal kay Panginoan, ang apó ni Prinsipal at Magiting na si Araw at Lady Maylag ng Borneo, ninais niyang palakasin ang kanyang impluwensiyang politikal at patatagin anhg imperyong Madjapahit sa islang ito.

Nangangahulugan na may naninirahan na sa Pampanga (3000 BC) na una pa sa Indonesia (2500 BC) at nang dumating sa Luzon si Prinsipe Balagtas, dinatnan na niya ang isang aktibo at gumaganang pamayanan ng mga nanahanan sa palibot ng Ilog Pampanga, gámit ang bangkang dug-out. Ang dug-out na bangka ay isang solidong katawan ng punò na binutasan at hinugis ang mga dulo ng aswela (kahalintulad ng palakol). Ang pagkatuklas sa Candaba, Pampanga ng sinaunang aswela ay nagpapatunay sa pagkakaroon na ng kaalaman (teknik) sa pagbubuo ng bangka. Ang paggamit ng posteng katig ang nagpapatatag sa mabuwal na bangka sa pagtagilid. Ang pagkaimbento sa dobleng katig ng isang bangkang lumalayag ay maaaring isang mahalagang tuklas panteknolohiya na naghudyat sa paglawak ng Austronesia mula sa malaking bahagi ng bansang China.

Nang panahong iyon, ang Pampanga o Capangapangan ay lumawak na hanggang sa misyon ng Cagayan na umabot sa palibot ng rehiyon ng Lawa ng Maynila (wala pa ang lalawigan ng Isabela at Nueva Vizcaya noon at ang nasabing misyon ng Ituy ay maaaring nása mga hulíng lalawigan).

Sa testamento ni Fernando Malang Balagtas (na namatay noong 21 Marso 1589 sa misyon ng San Carlos, Pangasinan), apo ni Prinsipe Balagtas, ang lupa na tinatawag noong ‘Capangpangan’ ay kinabibilangan ng mga teritoryo ng Pampanga na binubuo ng Bataan, Nueva Ecija, Tarlac, at bahagi ng Bulacan (San Miguel de Mayumo, Hagonoy, Calumpit at Baliwag), Zambales at Pangasinan, Barrio Carmen, Rosales, San Quintin, Umingan, at Balungao). Lumawak ang Pampanga

Pampanga angga yang pantabangan (Catangalan at Puncan king Aslagan at manangga king Binalatongan o San Carlos king pangulu o Norte). Angga inyang banwang 1794 ing mabilug a Central Luzon sasakupan ne ning Pampanga.

Bayu pa ing pamanyakup da ring Kastila king Pampanga inyang Mayo 24, 1571 inyang malubha yang mesugat ing kekatang bayaning Rajah Sulayman III kayabe ra ring Tagalog at Pampango king labanan para king kalaya ning Bankusay, Navotas, Rizal, minuna yang linub ing relihiyong Mohamedanismo king Malacca inyang 1276, tinuki king Moluccas, at kaybat king Pilipinas. Sinuku ya ing Sulu at Mindanao inyang ka-16 siglo at limbug ya ing Imperyong Madjapahit ding Mohamedan inyang 1478.

Makananu yang megumpisa ing lalawigan ning Pampanga, at pilan neng banwa ing lahi at salitang Kapampangan? Atlu lang teoriya, ing kang Wilhelm G. Solheim II menibat tamu Vietnam inyang 9000 BC o ing kang Jared Diamond king ing Pampanga minuna yang maigit limang dalam a banwa kesa keng Indonesia inyang 3000 BC, o ing kang Propesor Otley Beyer a awtoridad king kanam a pamaglayag ding taung linikas, (migration theory) king ing lahi ampong salita ning Pampanga megumpisa ya inyang 300 hanggang 200 BC. Para king mas malagwang layun ning lingguwistika ing kang Propesor Otley beyer yang tukyan tamu uling yang peka makabayu.

Ing Pampanga, atin yang 850 milya kuwadrado (2,200 km²) sukad at kasalukuyan tutuknangan de reng maigit 1.5 milyon a katao, at ing kayang mapa megawa ya inyang 1873. Metung ya ini kareng pekamakwaltang lalawigan ning Filipinas inyang panaun na ning rehimeng Kastila. Mumuna yang mamasa ing Menila at ding rehiyon a makapaligid Menila king pang-agrikultura, pamanasan at produktong-gubat ing Pampanga at antimurin king para gastus karing talapagobrang sane na. Kabang magagawa la ring aliwang lalawigan king Luzon uli na ning darakal la ring populasyon, ding mitatag a mapilan balen ning Pampanga mewala la naman karing bayung lato lalawigan king Libutan Luzon.

hanggang Pantabangan (Catangalan at Puncan sa silangan at umabot sa Binalatongan o San Carlos sa kanluran).

Bago pa ang pagsakop ng Kastila sa Pampanga noong 24 Mayo 1571 nang malubhang nasugatan ang ating bayani na si Rajah Sulayman III kasáma ang mga Tagalog at Pampango sa digmaan para sa kalayaan sa Bankusay, Navotas, Rizal, una nang nakapasok ang relihiyong Mohamedanismo sa Malacca noong 1276, sumunod sa Moluccas pagkatapos ay sa Filipinas. Sumuko ang Sulu at Mindanao noong ika-16 siglo at napatalsik ang Imperyong Madjapahit ng mga Mohamedan noong 1478.

Papaano nag-umpisa ang lalawigan ng Pampanga, at ilang taon na ang lahi at salitang Kapampangan? Tatlo ang teorya, ang kay Wilhelm G. Solheim II na gáling táyo sa Vietnam noong 9000 BC, o ang kay Jared Diamond na ang Filipinas ay nauna nang mahigit na limang daang taon kaysa Indonesia noong 3000 BC, o ang ayon kay Propesor Otley Beyer na awtoridad sa ikaanim na mga taong lumikas (migration theory) sa lahi at salita ng Pampanga, na nag-umpisa táyo noong 300 hanggang 200 BC. Para sa mas madaling layuning lingguwistika ang kay Propesor Beyer ang sundin natin dahil ito ang pinakabago.

Ang Pampanga na may 850 milya kuwadrado (2,200 km²) súkat at kasalukuyang tinitirhan ng mahigit sa 1.5 milyong katao, ay may kasalukuyang hangganan na iginuhit noong 1873. Isa ito sa pinakamayamang lalawigan ng Filipinas sa panahon ng rehimeng Kastila. Pangunahing umaasa ang Maynila at mga rehiyong nakapaligid sa pang-agrikultura, pangisdaan at produktong-gubat ng Pampanga gayundin sa panustos ng mga manggagawang may kasanayan. Hábang nalilikha ang ibang lalawigan sa Luzon dahil sa pagdami ng populasyon, ang naitatag nang ilang bayan ng Pampanga ay nawawala naman sa bagong sumusulpot na lalawigan ng Gitnang Luzon.

Ing “Capangpangan” ing kabaldugana pampang ning ilug. Megkasakit la ring Kastila para sabyan de ing “ngan” inya ing lagyu na ning Pangpangan tunggal-ditak yang meging Pampanga. Ing salitang gagamitan da ring memalen makanyan dya namang inaus Kapampangan.

Ing salitang igkas o lengguwaheng gagamitan ding misasabi Kapampangan la, at ding memalen pikabalwan lang Kapampangan. Agpang king sensus inyang banwang 2010, ing populasyon o kabilugan a bilang ding kapampangan mamabut nong 2,014,019.

Ing makalungkut bina, diritak la o mababawas la bilang ding magsalitang Kapampangan o Amanung Siswan, a pibuburyan dang yaus o taguri ding poeta at talasulat , nung inya ing pamipalimbag kaniting Ortograpiya na ning Lengguwaheng Kapampangan ding bibilug king Komisyon sa Wikang Filipino makapanaun ya para king mas mayan at malagwang pamanuru king ausan dang Mother Tongue Based Multilingual Education (MTB-MLE) karing kayanakan a magaral, a megumpisa inyang 2012.

Ang “Capangpangan” ay nangangahulugan na pampang ng ilog. Nahirapan ang mga Kastila na bigkasin ang “ngan” kaya ang pangalan ay unti-unting nalinang sa Pangpangan, na sa kalaunan ay naging Pampanga. Ang wikang sinasalita at mga mamamayan doon ay tinatawag na Kapampangan.

Ang salita o lengguwaheng ginagamit ng mga tagapagsalita ay Kapampangan, at ang mga táong nakatirá doon ay tinatawag ding Kapampangan. Ayon sa 2010 na sensus ng populasyon ng Pampanga mayroong 2,014,019 na mga Kapampangan.

Nakakalungkot na paunti nang paunti ang nagsasalita ng Kapampangan o Amanung Siswan, ang magiliw na pagtawag ng mga makata at manunulat, kung kayâ napapanahon ang paglalathala nitóng ortograpiya ng Wikang Kapampangan ng Komisyon sa Wikang Filipino para sa mas madaling pagtuturo ng Mother Tongue Based Multilingual Education sa mga batàng mag-aaral sa elementarya na nagsimula ng nakaraang 2012.

BAYUNG ORTOGRAPIYANG KAPAMPANGAN

**BAGONG ORTOGRAPIYANG
KAPAMPANGAN**

Pamangamit

Para karing anggag magsalitang Kapampangan
Para mipasno ing pamangailangan da ring keraklan
kesa karing mapilan mu.

Mayan yang aintindyan at malagwang gamitan
Makarikil king makabayung pamisulat
At para king kabyasnan (magagamit para king
eskuwela at ning pisamban)

Paralan ning pamangamit king Amanu

Makaune—ikalat ing pamangamit at pakamal king
natural a pamangamit ding tau king amanu
Makirandam nung makananu reng gagamitan ding
anak ing Amanung Kapampangan
Ipakit ing paralan ning pamangamit at pakamal king
amanung Kapampangan
Sabyanan la ring anak nung makananu ing
pamangamit king amanu
Midinan yang importansiya king makaune [ng]
pamangamit king amanu.

Ding Tuntunan a Gugubyernu

Magaling—malagwang intindyan, pag-aralan at
tanggapan
Siyentipiko—karing tutukyan a tuntunan king
lingguwistika, ing pamagliletra karing letra

Gámit

Para sa lahat ng nagsasalita ng wikang
Kapampangan
Matugunan ang pangangailangan ng nakararaming
nagsasalita/gumagamit ng wika
Madaling gamitin (kaunti lamang ang mga tuntuning
dapat sundin)
Tungo sa estandardisasyon (paggamit ng
nakararami)
At intelektuwalisasyon (ginagamit sa akademya at sa
simbahan [pananampalataya])

Pananaw sa paggamit ng wika

Deskriptibo—pagtataguyod sa paggamit at
pagpapahalaga ng likas na paraan ng
paggamit sa wika
Pakikingig sa paraan ng paggamit ng batà sa wika
Preskriptibo—pag-aatas ng paraan sa paggamit at
pagpapahalaga sa wika
Nagpapaliwanag sa mga bata kung gagamitin ang
wika
Binibigyan ng priyoridad ang deskriptibong gámit ng
wika

Mga Batayang Prinsipyo sa Paggamit ng Wika

Mabisa—madaling maunawaan, matutuhan, at
tanggapin
Makaagham—sumusunod sa prinsipyo ng
lingguwistika, kung kayâ ang sistema ng

metung yang matenakan a gamit para king
makabayung amanung Kapampangan.

Pamisanmetung—maglarawan ya (ng) king
pamangilala at lugud king Amanung
Kapampangan, Kalinangan, at karing
Kapampangan (tau).

Kapampangan

Metung yang mayubung amanu (lengguwahe) bibilugan
da ring amanung siswan at amanung meyandam karing
Filipino, o dayung amanu.

pagbaybay ay isang dinamikong instrumento
tungo sa estandardisasyon ng Kapampangan
Napagbubulod-buklod—kumakatawan sa
pagkakakilanlan at pagmamahal sa wikang
Kapampangan, sa kultura nitó at
mamamayan.

Kapampangan

Isang dinamikong wika na binubuo kapuwa ng mga
katutubong salitang Kapampangan, salitang Filipino, o at
mga salitang hiram.

1 | GRAFEMA

Ing balang miyayapse amanu atin yang milalapat a **grafema**. Awsan yang grafema ing metung a set o dake na ning metung a sistema ning pamanyulat. Ding grafema ila pin ding awsan dang **letra** at ding **ali-letra**.

1.1. Letra. Ding letra ila ring simbulu da ring balang tonu o katni king pamagsalita. Bibilugan de ring kakatni at makikatni. Adwa lang pulu at walu (28) ding alpabetung Kapampangan.

Aa <i>ey</i>	Bb <i>bi</i>	Cc <i>si</i>	Dd <i>di</i>	Ee <i>i</i>	Ff <i>ef</i>	Gg <i>dya</i>
Hh <i>eyts</i>	Ii <i>ay</i>	Jj <i>dyey</i>	Kk <i>key</i>	Ll <i>el</i>	Mm <i>em</i>	Nn <i>en</i>
Ññ <i>enye</i>	Ngng <i>endya</i>	Oo <i>o</i>	Pp <i>pi</i>	Qq <i>kyu</i>	Rr <i>ar</i>	Ss <i>es</i>
Tt <i>ti</i>	Uu <i>yu</i>	Vv <i>vi</i>	Ww <i>dobolyu</i>	Xx <i>eks</i>	Yy <i>way</i>	Zz <i>zi</i>

Atin yang limang kakatni (a, e, i, o, u) ampon adwang pulut atlung makikatni (b, c, d, f, g, h, j, k, l, m, n, ng, ñ, p, q, r, s, t, v, w, x, y, z). Kalupa ne ning tuntunan king Filipino ing pamisulat king maragul a letra antimo king umpisa ning metung a pamanyalita at ing mumunang letra karing pansariling palagyu.

1.2. Ali-letra. Bibilugan de ring puntuk at pananda ding ali-letra. Ding puntuk o asento ilang giya

1 | GRAFEMA

Ang lahat ng nasasambit na salita ay may mailalapat na **grafema**. Tinatawag na grafema ang isang set o bahagi ng isang sistema ng pagsulat. Ang mga grafema ay ang tinatawag na **titik** at **di-titik**.

1.1. Mga Titik. Ang mga titik ay ang mga simbolo ng bawat tunog sa pagsasalita. Binubuo ng patinig at katinig. Dalawampu at walo ang alpabeto ng Kapampangan.

Aa <i>ey</i>	Bb <i>bi</i>	Cc <i>si</i>	Dd <i>di</i>	Ee <i>i</i>	Ff <i>ef</i>	Gg <i>dya</i>
Hh <i>eyts</i>	Ii <i>ay</i>	Jj <i>dyey</i>	Kk <i>key</i>	Ll <i>el</i>	Mm <i>em</i>	Nn <i>en</i>
Ññ <i>enye</i>	Ngng <i>endya</i>	Oo <i>o</i>	Pp <i>pi</i>	Qq <i>kyu</i>	Rr <i>ar</i>	Ss <i>es</i>
Tt <i>ti</i>	Uu <i>yu</i>	Vv <i>vi</i>	Ww <i>dobolyu</i>	Xx <i>eks</i>	Yy <i>way</i>	Zz <i>zi</i>

May limang (5) patinig (a, e, i, o, u) at dalawampu't tatlong katinig (b, c, d, f, g, h, j, k, l, m, n, ng, ñ, p, q, r, s, t, v, w, x, y, z). Ang tuntunin sa paggamit ng malaking titik ay katulad sa Filipino. Halimbawa sa simula ng pangungusap at sa unang titik ng pangngalang pantangi.

1.2. Di-titik. Binubuo ng mga tuldik at bantas ang mga di-titik. Ang mga tuldik o asento ay nagsisilbing

king paralan na ning pamiyagkas ning amanu. King lingguwistika, mituturing lang simbulo para king impit a tonu o kaya tindi o kaba na ning pamiyagkas. King alpabetong Kapampangan, atlu la naman ding magagamit nang puntuk a kalupa na ning Tagalog. (1.) puntuk a sakurut (´) a sisimbulo king tindi o kaba (2) ing paiwa a patalilis (˘) at ing pakupya a pekaturung (^) a sisimbulo king impit a tonu.

Ing pananda magagamit yang pekakatawan karing patlang at tonu ning pamagsalita pilatan da ring letra at pagkulitan, pilatan da ring amanu at parirala, at pilatan da ring pamanyalita (pangungusap). Ding makatuki ilang karaniwang pananda: kuwit, (,), tuldik (.), pangutang (?), padamdang (!), tukdik –kuwit (;) tutuldik (:), garlit (‘) at gitling (-).

gabay sa paraaan ng pagbigkas ng salita. Sa lingguwistika, naituturing na simbolo para sa impit na tunog o kayâ diin o habâ ng pagbigkas. Sa alpabetong Kapampangan, tatlo rin ang nagagamit na tuldik na gaya ng Tagalog. (1) tuldik na pahilis (´) na sumisimbolo sa diin o habâ, (2) tuldik na paiwa (˘) at ang tuldik na pakupya (^) na sumisimbolo ng impit na tunog.

Ang bantas ay kumakatawan sa mga patlang at himig ng pagsasalita sa pagitan ng mga titik at mga pantig, sa pagitan ng mga salita at parirala, at sa pagitan ng mga pangungusap. Ang sumusunod ay mga karaniwang bantas: kuwit (,), tuldok (.), pananong (?), padamdang (!), tuldok-kuwit (;), tutuldok (:), kudlit (') at gitling (-).

2 | ING KULITAN KAPAMPANGAN

2.1. Kayaryan ning Pagkulitan. Balang metung a kulit atin yang metung a kakatni. Malyaring mikametung a kakatni (K) kaybat na ning makikatni (M) antimo ing sampaga. Keraklan atyu kareng meyandam a amanu nung nukarin ating mika adwang mitutuking makikatni.

Kayaryan ning Pagkulitan	Alimbawang Amanu
K	a•su
MK	bi•bi
KM	us•tu
MKM	bun•dok
MMK	plu•ma
KMM	blo•awt
MKMM	dorm
MMKM	trak
MMKMM	tsart
MMKMMM	shorts

Pansinan la ring makamarkang matuling a letra,ila ring kayaryan ning pagkulitan.

2.2. Pamagkulitan karing amanu. Paralan yang pimirake ing pamagkulitan king metung a amanu agpang king kulitan a binilug na niti. Makabate ya

2 | PALAPANTIGANG KAPAMPANGAN

2.1. Kayarian ng Pantig. Bawat isang pantig ay mayroong isang patinig. Maaaring magkaroon ng isang patinig (K) pagkatapos ng katinig (M) gaya ng sampaga. Kadalasa'y nása hiram na salitâng may dalawang magkasunod na katinig.

Kayarian	Halimbawang Salita
K	a•su
MK	bi•bi
KM	us•tu
MKM	bun•dok
MMK	plu•ma
KMM	blo•awt
MKMM	dorm
MMKM	trak
MMKMM	tsart
MMKMMM	shorts

Pansinin ang mga nakamarkang itim na titik , ito ang kayarian ng pantig.

2.2. Pantig at Pagpapantig. Paraan ng paghahati sa isang salita ang pagpapantig alinsunod sa mga pantig na binuo dito. Nakabatay ito sa grafema o

king grafema o makasulat a simbulu. Alimbawa, /**u•bi**/, /**ba•le**/. Oreni ring mapilan a tuntunan:

Mumuna, nung atin mitutuking adwa o higit pang kakatni king posisyung pang-umpisa, pan-libutad at pandanggut, iti pikakawani yang kulitan.

Kadwa, nung atin mitutuking makikatni kilub ning metung a amanu, ing mumuna yayabe ya king tikyan a kakatni at ing kadwa iyabe ya king katuking kulitan. Alimbawa: /**es•pes•yal**/.

Pangatlu , nung atin atlung mituki-tuking makikatni kilub ning metung a amanu, ding mumunang adwa makyabe la king kakatning tikyan na ning kulitan at ing pangatlu mipupunta ya king katuking kulitan. Alimbawa: /**eks•per•to**/.

Pang-apat, nung ing mumuna karing atlung mituki-tuking makikatni M o N at nung katuki do ring insanu man kareni BL, BR, DR, PL, at TR, ing mumunang makikatni (M/N) yayabe ya king mumunang kulitan at ing tinuking adwang makikatni mipupunta ya king katuking kulitan. Alimbawa: /**tim•bre**/, /**tem•plo**/, /**sen•tro**/

Panglima , nung ating apat a mituki-tuking makikatni kilub ning metung a amanu, yayabe la ring mumunang adwang makikatni king tutukyan a kakatni at yayabe la ring tawling adwang makikatning katuking kulitan. Alimbawa: /**eks•plo•si•bo**/, /**trans•plant**/.

nakasulat na simbolo. Halimbawa, /**u•bi**/ (ube), /**ba•le**/ (bahay). Narito ang ilang tuntunin:

Una, kapag may magkasunod na dalawa o mahigit pang patinig sa posisyong pang-una, panggitna, at pandulo, ito ay inihihwalay na pantig.

Ikalawa, Kapag may magkasunod na katinig sa loob ng isang salita, ang una ay isinasama sa sinundang patinig at ang ikalawa ay isinasama sa kasunod na pantig. Halimbawa: /**es•pes•yal**/.

Ikatlo, kapag may tatlong magkakasunod na katinig sa loob ng isang salita, ang unang dalawa ay sumasama sa patinig. Halimbawa: /**eks•per•to**/.

Ikaapat, Kapag ang una sa tatlong magkakasunod na katinig ay M o N at ang kasunod ay alinman sa BL, BR, DR, PL at TR, ang unang katinig ay napupunta sa kasunod na pantig. Halimbawa: /**tim•bre**/, /**tem•plo**/, /**sen•tro**/.

Ikalima, kapag may apat na magkakasunod na katinig sa loob ng isang pantig, isinasama ang unang dalawang katinig sa sinusundang patinig at isinasama ang hulíng dalawang katinig sa kasunod na pantig. Halimbawa: /**eks•plo•si•bo**/ , /**trans•plant**/.

Nung magumpisa ya king kayaryan a MK ing amanu,
ing mumunang kulitan ya mung ulitan. Alimbawa:
/la•la•kad/, /si•si•ga•ril•yu/, /ka•ka•wa•ni/.

Nung magumpisa ya ing amanu king kambal makikatni,
ing mumunang makikatni at kakatni ya mung ulitan
Alimbawa: **/i•pa•pla•no/, /i •pa •plan •tsa/.**

Kapag nagsisimula sa kayariang MK ang salita, ang unang pantig lamang ang inuulit. Halimbawa:

/la•la•kad/, /si•si•ga•ril•yu/, /ka•ka•wa•ni/.

Kapag nagsisimula sa kambal katinig, ang unang katinig at patinig lamang ang inuulit. Halimbawa:

/i•pa•pla•no/, /i •pa •plan •tsa/.

3 | PAMAGLILETRANG PASALITA

Metung-metung yang yagkas king masalese pamituki-tuki ring letrang bibilug king metung a amanu, kulitan, akronim, daglat(pamamawas) inisyals, simbulung pangsiyensiya at aliwa pa.

3.1. Kulitan

Pamanyulat	Pamiyagkas
ka	/key-ey/
sam	/es-ey-em/
tren	/ti-ar-i-en/
plu	/pi-el-yu/

3.2. Salita

Pamanyulat	Pamiyagkas
balayan	/bi-ey-el-ey-way- ey en/
Felipa	/kapital ef-i el-ay-pi-ey
Francisco	/kapital ef-ar-ey-en-si-ay-es-si-o/
traysikel	/ti-ar-ey-way-es-ay-key-i-el/

3 | PAGBAYBAY NA PABIGKAS

sa-isang binibigkas sa maayos na pagkakasunod-sunod ang mga letrang bumubuo sa isang salita, pantig, akronim, daglat, inisyals, simbolong pang-agram at iba pa.

3.1. Pantig

Pagsulat	Pagbigkas
ka	/key-ey/
sam	/es-ey-em/
tren	/ti-ar-i-en/
plu	/pi-el-yu/

3.2. Salita

Pagsulat	Pagbigkas
balayan	/bi-ey-el-ey-way- ey en/
Felipa	/kapital ef-i el-ay-pi-ey
Francisco	/kapital ef-ar-ey-en-si-ay-es-si-o/
traysikel	/ti-ar-ey-way-es-ay-key-i-el/

3.3. Akronim

Pamanyulat	Pamiyagkas
ASEAN (Association of Southeast Asian Nations)	/kapital ey-kapital es-kapital i-kapital ey-kapital en/
PELCO (Pampanga Electric Corporation)	/kapital pi-kapital i-kapital el-kapital si-kapital o/
UNESCO (United Nations Educational Scientific and Cultural organization)	/kapital yu-kapital en-kapital i-kapital es-kapital si-kapital o/
EDSA (Epifanio delos Santos Avenue)	/kapital i-kapital di-kapital es-kapital ey/
ALS (Alternative Learning System)	/kapital ey-kapital el-kapital es/

3.4. Daglat

Pamanyulat	Pamiyagkas
elem. (elementarya)	/i-el-i-em tuldik/
supt. (superintendent)	/es-yu-pi-ti tuldik/
sch. (school)	/es-si-eyts tuldik/
hon. (honorable)	/eyts-o-en tuldik/
pres. (presidente)	/pi-ar-i-es tuldik/

3.3. Akronim

Pagsulat	Pagbigkas
ASEAN (Association of Southeast Asian Nations)	/ kapital ey-kapital es-kapital i-kapital ey-kapital en/
PELCO (Pampanga Electric Corporation)	/ kapital pi-kapital i-kapital el-kapital si-kapital o/
UNESCO (United Nations Educational Scientific and Cultural organization)	/ kapital yu-kapital en-kapital i-kapital es-kapital si-kapital o/
EDSA (Epifanio delos Santos Avenue)	/ kapital i-kapital di-kapital es-kapital ey/
ALS (Alternative Learning System)	/ kapital ey-kapital el-kapital es/

3.4. Daglat

Pagsulat	Pagbigkas
elem. (elementarya)	/i-el-i-em tuldik/
supt. (superintendent)	/es-yu-pi-ti tuldik/
sch. (school)	/es-si-eyts tuldik/
hon. (honorable)	/eyts-o-en tuldik/
pres. (presidente)	/pi-ar-i-es tuldik/

3.5. Inisyals

3.5.1. Tau, Bage

Pamanyulat	Pamiyagkas
MLQ (Manuel L. Quezon)	/kapital em-kapital el-kapital kyu/
ICU (Intensive Care Unit)	/kapital ay-kapital si-kapital yu/
FPJ (Fernando Poe Jr.)	/kapital ef-kapital pi-kapital dyey/
tv (television)	/ti-vi/
cp (cellphone)	/si-pi/

3.5.2. Organisasyon/ Institusyun/ Lugar

Pamanyulat	Pamiyagkas
IP (Indigenous People)	/kapital ay-kapital pi/
AUF (Angeles University Foundation)	/kapital ey-kapital yu-kapital ef/
PTA (Parent-Teacher Association)	/kapital pi-kapital ti-kapital ey/
SDS (Schools Division Superintendent)	/kapital es-kapital di-kapital es/
KWF (Komisyon sa Wikang Filipino)	/kapital key-kapital dobolyu-kapital ef/

3.5. Inisyals

3.5.1. Mga Bagay at Tao

Pagsulat	Pagbigkas
MLQ (Manuel L. Quezon)	/kapital em-kapital el-kapital kyu/
ICU (Intensive Care Unit)	/kapital ay-kapital si-kapital yu/
FPJ (Fernando Poe Jr.)	/kapital ef-kapital pi-kapital dyey/
tv (television)	/ti-vi/
cp (cellphone)	/si-pi/

3.5.2. Institusyon/Unyon/Lugar

Pagsulat	Pagbigkas
IP (Indigenous People)	/kapital ay-kapital pi/
AUF (Angeles University Foundation)	/kapital ey-kapital yu-kapital ef/
PTA (Parent-Teacher Association)	/kapital pi-kapital ti-kapital ey/
SDS (Schools Division Superintendent)	/kapital es-kapital di-kapital es/
KWF (Komisyon sa Wikang Filipino)	/kapital key-kapital dobolyu-kapital ef/

3.5.3. Simbulung Pangsiyensiya at Pangmatematika

Pamanyulat	Pamiyagkas
H ₂ O (Hydrogen Oxide)	/kapital eyts-tu-kapital o/
Au (gold)	/kapital ey-yu/
km (kilometro)	/key-em/
kg (kilogramo)	/key-dyi
ft (feet)	/ef-ti/

3.5.3. Simbolo sa Agham at Matematika

Pagsulat	Pagbigkas
H ₂ O (Hydrogen Oxide)	/ kapital eyts-tu-kapital o/
Au (gold)	/ kapital ey-yu/
km (kilometro)	/ key-em/
kg (kilogramo)	/ key-dyi
ft (feet)	/ ef-ti/

4 | PAMAGLILETRANG PASULAT

Ing Amanung Kapampangan tutukyan ne ing tuntunan a nung nanu ya ing yagkas ya naman ing isulat. Ing Tagalog gagamit yang **mga** tipiran o kitiran ing pangmarakalan nang gamit karing palagyu. Ing Kapampangan naman, gagamit yang salitang **ring** at **ding** bilang pangmarakalang aske ning palagyu.

Metung ya mung gamit ing **nang** king Kapampangan, e kalupa ning Tagalog atin yang makabukud a gamit ing **ng** at **nang** karela.

4.1. Tuntunan king Pamamasa at Pagliletra karing Amanung Meyandam.

1. Ding titik o letra karing alpabeto makilala lang kalupa king Ingles, antimo ring A, B, D, at ali bilang [a], [ba], [da].
2. Pauli ning multilingual situation nung nukarin ya meyanad ing metung a Kapampangan, adwang estadu ing pagliletra.
3. Ing mumunang estadu—pagliletra ya ing amanu nung makananu yang miyapse.

Alimbawa:

Notbuk [n] [o] [t] [b] [u] [k] para notebook

blakbord [b] [l] [a] [k] [b] [o] [r] [d] para blackboard

4 | PAGBAYBAY NA PASULAT

Sinusunod ng salitâng Kapampangan ang tuntuning kung ano ang bigkas ay siya ring sulat. Ginagamit ng Tagalog ang **mga** upang paikliin o tipirin ang pangmaramihang anyo ng pangngalan. Ang Kapampangan naman ay gumagamit ng salitâng **ring** at **ding** bílang pangmaramihang anyo ng pangngalan.

Isang gámit lang ang **nang** sa Kapampangan, di tulad ng Tagalog na mayroong nakabukod na gamit ng **ng** at **nang**.

4.1. Tuntunin kung Paano Bumasa at Magbaybay ng mga Hiram na Salita

1. Ang mga letra ng alpabeto ay kikilalanin gaya ng sa Ingles, kaya Aa, Bb, Dd, at hindi [a], [ba], [da].
2. Ang isang Kapampangan ay lantad sa sitwasyong multilingual, kung kaya ang pagkatuto sa pagbaybay ay nasa dalawang antas.
3. Ang unang antas ay baybayín ang salita kung paano ito binibigkas.

Halimbawa:

Notbuk [n] [o] [t] [b] [u] [k] para notebook

blakbord [b] [l] [a] [k] [b] [o] [r] [d] para blackboard

titser [t] [i] [t] [s] [e] [r] para teacher
pulis [p] [u] [l] [i] [s] para police
ereyser [e] [r] [e] [y] [s] [e] [r] para eraser
bertdey [b] [e] [r] [t] [d] [e] [y] para birthday

4. Kaibat ning atlung bulan o potang ing anak makapangutang ne, uli ning apansinan ing pamiyaliwa ning notbuk king pangasulat na ketang takap nig notebook, ing talaturu kailangan neng sabyan nung makananu yang iyagkas at isulat king amanung Ingles.

5. Ing pamipakilala karing pamagliletra king amanung Ingles mibye ya nung kailangan.

6. Ing pamiyagkas nung makananu yang pagliletra ing metung a amanu kailangan yang mibye king Grade 1.

7. Kaibat ning adwang banwa o kabang ing anak mabibiyasa ya king pamagaral king Kapampangan ala yang patugut manaliwa king kapamilatan ding bayung idea at amanung miyabe, mamalita ya ing Komisyon tungkul kaniti.

8. Nung kailangan, gawa yang survey ing Komisyon para king Kapampangan.

4.2. Tuntunan king Pamisulat Maragul a Letra

1. Ing mumunang letra ning mumunang amanu king metung a pamanyalita dapat yang misulat king maragul a letra.

titser [t] [i] [t] [s] [e] [r] para teacher
pulis [p] [u] [l] [i] [s] para police
ereyser [e] [r] [e] [y] [s] [e] [r] para eraser
bertdey [b] [e] [r] [t] [d] [e] [y] para birthday

4. Makaraan ang ilang panahon o kapag nagsisimula nang magtanong ang batà, sa napapansing pagkakaiba ng salitang [notbuk] sa pagkakasulat sa pabalat ng isang notebook na may nakasulat na “notebook,” kailangang ipaliwanag ng guro kung paano ito binibigkas at binabaybay sa Ingles.

5. Ituturo ang baybay sa Ingles kung kinakailangan.

6. Sa unang baitang (Grade 1), unang tinuturo kung paano ang pagbaybay sa salita ayon sa pagbigkas.

7. Pagkaraan ng dalawang taon, o habang umuunlad ang pagkatuto ng bata at patuloy na nagbabago ang Kapampangan kaugnay ng lawak nang pag-asimila ng mga bagong idea at salita, magbibigay ng pahayag ang Komisyon tungkol dito.

8. Kung kinakailangan, maaaring magsagawa ng survey ang Komisyoner para sa Kapampangan.

4.2. Mga Tuntunin sa Pagsulat ng Malaking Titik

1. Ang unang letra ng unang salita sa isang pangungusap ay dapat nasa malaking titik.

Alimbawa:

Munta ya king palengki i Apung Luz.

Menibat ya king dalan i Arnold.

2. Ing mumunang letra ring pansariling palagyu antimo ring tau, mengapalyari, kasulatan, at aliwa pa.

Alimbawa: **Pasku, Pampanga, Florante at Laura, Kapampangan**

3. Ing bansag o posisyon a makatuki king lagyu ning tau.

Alimbawa: **Dr. Cecilio Lopez; June de Leon, MA Ed**

4. Ing mumunang letra ning lagyu at aliwa pang palagyu makaparikil king Apung Ginu

Alimbawa: **Mesiyas, Misa de Gallo**

5. Nung makananu la ring akronim, inisyals da ring lagyu na ring tau at pamangyuyad karing amanu, pagliletra la nung makananu lang miyapse king amanung Ingles.

Alimbawa: **SFELAPCO, AUF** (para king Angeles University Foundation)

Mrs. (para karing babaing talasawa)

4.3 Gamit da ring Walong Bayung Letra. Metung yang radikal a pamagbayu ing pamagliletrang pasulat

Halimbawa:

**Munta ya king palengki i Apung Luz.
Menibat ya king dalan i Arnold.**

2. Unang letra ng panggalang pantangi na tumutukoy sa tao, pangyayari, mga akdang pampanitikan at mga katulad.

Halimbawa: **Pasku, Pampanga, Florante at Laura, Kapampangan**

3. Titulo o posisyon na nauuna sa ngalan ng tao.

Halimbawa: **Dr. Cecilio Lopez; June de Leon, MA Ed**

4. Unang letra ng pangalan na nauukol sa Diyos at iba pang katulad na salita.

Halimbawa: **Mesiyas, Misa de Gallo**

5. Mga akronim at inisyal na ngalan ng tao at mga dinaglat at babaybayin, babasahin ang mga letra tulad ng sa Ingles.

Alimbawa: **SFELAPCO, AUF** (para king Angeles University Foundation)
Mrs. (para karing babaing talasawa)

4.3 Gámit ng Walong Bagong Titik. Isang radikal na pagbabago sa pagbaybay na pasulat ang paggamit

king pamangamit karing walong dagdag a letra king **modernisasyon ding alpabeto: C, F, J, Ñ, Q, V, X, Z.** Panimunang gamit da reni ing pamagpanatili karing kalupang salita ibat king katutubong amanu ning Filipinas. Importanti la ring letrang G, J, V, at Z para igalang la ring kalupang tonu karing katutubong amanu. E kalupa inyang panahun ning abakada ing Ifugaw susulat yang “Ipugaw” o ing Ivatan susulat yang “Ibatan.” Oreni pa ring mapilan a alimbawa:

alifuffug (Itawit) alisus

jambangán (Tausug) tanaman

masjid (Tausug, Mëranaw mula sa Arabe) lagu
king pisamban na ning Muslim

julúp (Tausug) masamang ugali

avid (Ivatan) malagu

vakul (Ivatan) pantakap king buntok na yari
king dikut na gagamitan laban king
uran ampong king aldo

zigattu (Ibanag) aslagan

4.2.Pamanamdang Gamit ing Walong Bayung Letra.

Gagamitan la king pamanamdang ding letrang deni kening makatuking paralan:

Mumuna, sadya ta lang gagamitan deni karing pansariling palagu. Alimbawa: **Celia, China, Feliciano, Jason, Malacañang, Victory Liner, Laxamana, Zulueta, Zoology**

ng walong (8) dagdag na titik sa **modernisadong alpabeto: C, F, J, Ñ, Q, V, X, Z**. Pangunahing gámit ng mga ito ang pagpapanatili ng mga kahawig na tunog sa pagsulat ng mga salita mula sa mga katutubong wika ng Filipinas. Ang mga titik na F, J, V, at Z ay napakaimportante upang maigalang ang mga kahawig na tunog sa mga katutubong wika. Hindi tulad noong panahon ng abakada na ang “Ifugaw” ay isinusulat na “Ipugaw” o ang “Ivatan” ay isinusulat na “Ibatan.” Narito pa ang ilang halimbawa:

alifuffug (Itawit) ipuipo

jambangán (Tausug) halaman

masjid (Tausug, Mëranaw mula sa Arabe) ta
wag sa gusaling sambahan ng mga
Muslim

julúp (Tausug) masamang ugali

avid (Ivatan) ganda

vakul (Ivatan) pantakip sa ulo na yari sa damo
na ginagamit bílang pananggalang sa
ulan at init ng araw

zigattu (Ibanag) silangan

4.2. Panghihiram Gamit ang Walong Bagong letra.

Ginagamit sa panghihiram ang mga letrang ito sa sumusunod na paraan:

Una, ginagamit ito sa mga pangngalang pantangi. Halimbawa: **Celia, China, Feliciano, Jason, Malacañang, Victory Liner, Laxamana, Zulueta, Zoology**

Kadwa, gagamitan la karing panaus siyentipiko ampong teknikal. Alimbawa: **carbon dioxide, oxygen, zygote, zero**. Alimbawa karing kadwang uri: **cauliflower, jaywalking, quiz, mix, pizza, zebra, zoo**

4.3. Malino Pamiyapse at Malayang Istilu. Ating pamiyaliwa karing adwang pangayapse ring meyamdam a amanu.

Istilung makikaingatan—Neng ing magsalita maingat neng yayapse ing makikatni ban ipawaga nong masalese ring meyamdam a amanung maki **F, H, J, V, at Z**. Iting istilung maki-kaingatan gagamitan ne ning metung a magsalita a makaintindi at makapansin karing aliwang a makarandam nung ustu la pangayapse ring amanu. Alimbawa: pansariling palagyu:— **Feliciano, Victory Liner, zero, pizza, zoo, quiz**.

Malayang istilu—neng ing magsalita iyagkas ne ing meyamdam a amanu at gagamit ya karing makikatning DIY, DY para J, P para F, B para V, S para Z.

Pagliletra karing makikatning 2 istilu?

Ikalawa, ginagamit ito sa mga terminong teknikal o mga salitang may tunog na hindi katutubo sa Kapampangan. Mga halimbawa para sa una: **carbon dioxide, oxygen, zygote, zero**. Mga halimbawa para sa huli: **cauliflower, jaywalking, quiz, mix, pizza, zebra, zoo**

4.3. Hindi Natural at Natural na Estilo ng Pagbigkas.

May pag-iiba-iba kapuwa ang dalawang estilo ng pagbigkas sa mga hiram na salita.

Hindi natural na estilo—ito ang estilong ginagamit kapag maingat na binibigkas ng nagsasalita ang katinig upang malinaw na maipahayag ang hiram na salita na may mga letrang **F, H, J, V, at Z**. Ang hindi natural na estilo ay may katangian ng isang sopistikadong nagsasalita na sensitibo sa mga pagpuna ng iba kung tama o hindi ang pagbigkas ng isang tao. Halimbawa: pangngalang pantangi—**Feliciano, Victory Liner, zero, pizza, zoo, quiz**.

Natural na estilo—ito ang napupunang estilong ginagamit kapag binibigkas ang hiram na salita o ang pangngalang pantangi na gamit ang katumbas na katinig sa Kapampangan para sa mga tunog banyagang katinig gaya ng DIY, DY para sa J, P para sa F, B para sa V, S para sa Z.

Paano babáybayín ang katinig na may dalawang (2) estilo?

Dening makikatni malyari lang iyapse karing adwang istilu dapat ing istilung makikaingatan yang matuki king pagliletra. Alimbawa: tindakan ing kayang pagliletra atin uang (h), agyang ing pangyapse na ala yang (h).

Ing miyayagkas pitatayid ya ing mumunang /a/, king kadwang /a/.

Ing keng “J” naman, jeepney ing pagliletra na agyang ing pangayagkas na dyipni. Dapat e ne kailangang ibalik ing “J” karing amanung Ingles a malwat nang misusulat a kalupa na mo ning **dyipni** (jeepney), **dyanitor** (janitor), ampong **dyaket** (jacket). E na dapat alilan ding malwat tanang gamitan antimo: **jet, jam, jazz**.

4.4. Makikatning Magamit Karing pansariling palagyo o Ring Amanung Meyandam. Ing letrang C dapat yang magamit king pamagliletra karing meyandam a amanu at pansariling palagyo. Ing tonung (k) ning ‘C’ karing pangkarinawang palagyo dapat yang misulat bilang (k). Alimbawa: **Catacutan** (apelyido), **katakutan** (Dapat tayang katakutan at luguran ing Diyos.)

Ing letrang F magamit ya karing meyandam a amanung pangkarinawan at pansariling palagyo. Maki adwa yang tuntunan ing pamagliletra karing karaniwang palagyo. Alimbawa: **Fe, fixer, brief, football o futbol, fertile o fertil, fossil o fosil**.

Ang mga katinig na F, J, H, V, Z ay maaaring bigkasin sa dalawang estilo subalit ang hindi natural na estilo ang magiging batayan sa kung paano ito babáybayín. Halimbawa: ang tindahan ay binabaybay na ng may (h) bagaman binibigkas ito nang walang (h) sa natural na estilo.

Binibigkas nang madulas ng nagsasalita ang unang patinig /a/ patungo sa kasunod.

Sa kaso ng (j) minsan ito ay binabaybay din kung paano ito binigkas sa natural na estilo gaya ng **dyipni** (jeepney), **dyanitor** (janitor), ampong **dyaket** (jacket). Hindi na dapat palitán ang matagal nang ginagamitna mga salita: **jet, jam, jazz**.

4.4. Mga Katinig na ginagamit sa Pangngalang Pantangi o mga Salitang Hiram. Gamitin ang C sa pagbaybay sa mga salitang hiram at pangngalang-pantangi. Sa mga pangngalang pambalana, letrang k ang ginagamit. Halimbawa: **Catacutan** (apelyido), **Katakutan** (dapat katakutan at mahalín ang Diyos).

Gamítin ang letrang F sa pagbaybay sa mga salitang hiram at pangngalang pantangi. Maaaring gamítin ang hindi natural na estilo sa pagbaybay. Halimbawa: **Fe, fixer, brief, football** o **futbol, fertile** o **fertil, fossil** o **fosil**.

Dapot ating amanung ing P a sadya nang magagamit king malayang istilu at meging popular na la. Karening amanung areni ing P yang magamit. Alimbawa: **porma, pormal, impormal, pirma.**

Ing letrang Ñ na dapat yang magamit king pamagliletra karing amanung meyandam at ding pansariling palagyu. Ing siwalang Ñ karing pangkaraniwang palagyu misulat yang NY Alimbawa: **Peña, senior** (nung makatuki ya ing lagyu ning tau misulat yang Señor), **pinya, Marca Piña** (nung magamit yang pansarili).

Ing kaso na ning Q ampon X ukulan da e la mu metung a siwala reting mesabing letra—maging KW, KUW o KY ya ing Q at KS ne man ing X. Karing pansariling palagyu ampon panaus siyensiya at teknikal, manatili lang gagamitan deting letra. Alimbawa: **Quezon, Xerxes, X-ray.**

Karing pansariling palagyu, manatili ya ing Q kalupa ning **Quezon**. Karing palagyu ng lamanap om karaniwan, ing Q maging yang KY kalupa ning **KYusi** a makareispel na QC, KUW kalupa ning **KUWestiyon** ning orihinal a question, at K kalupa ning **Keso** ibat king orihinal a salitang Español a queso. Ing X gagamitan ya king pansariling palagyu kalupa ning **Xiamen** (metung a lugar king China) o karing andam a salita kalupa ning **xylophone**. Malyari yang pagliletra ing X bilang kombinasyon ding adwang makikatning

Mayroong mga salita na ang P na ginagamit sa natural na estilo ay mas tinatanggap at mas kilalá. Sa gayong kalagayan, ang p ang ginagamit. Halimbawa: **porma, pormal, impormal, pirma.**

Gamítin ang letrang Ñ sa pagbaybay ng mga hiram na salita at pangngalang pantangi. Ang Ñ ay nagiging NY kapag ginamit sa pangngalang pambalana. Halimbawa: **Peña, senyor** (kung may kasámang pangalan, **Señor** ang gagamitin), **pinya, Marca Piña** (kung ginamit na pangngalang pantangi).

Iniiisip niláng ang kaso ng Q at X ay di lang iisang tunog na magiging KW, KUW o KY at KS. Mananatili ang paggamit sa Q at X sa pangngalang pantangi at katawagang pansiyensiya at teknikal. Halimbawa: **Quezon, Xerxes, X-ray.**

Sa pangngalang pambalana, ang Q ay nagiging KY sa **KYusi** na nakareispel na QC, nagiging KUW tulad sa **KUWestiyon** ng orihinal na question, at K tulad sa **keso** mula sa orihinal na salitang Español na queso. Ang X ay ginagamit sa pangngalang pantangi gaya ng **Xiamen** (isang lugar sa China) o sa mga salitâng hiram gaya ng **xylophone**. Maaaring baybayín ang X bílang kombinasyon ng dalawang katinig na KS gaya ng **ekstra** para sa “extra”, **eksrey** para sa “x-ray.”

KS antimo ning **ekstra** para king extra, **eksrey** para king x-ray.

Ing letrang V dapat yang magamit king pamagliletra karing amanung meyandam at ding pansariling palagyu. Alimbawa: **Victory Liner, visa, velocity.**

Ing letrang Z dapat yang magamit king pamagliletra karing amanung meyandam at ding pansariling palagyu. Alimbawa: **Zoology, zip, zipper, zap, zone, zoo.**

Ing letrang H magagamit ya keng pagliletra kareng meyandam a amanu at karing pansariling palagyu. Ing “H” mayayagkas ya keng istilung makikaingatan dapat keng Malayang Istilu ing miyayagkas king amanu igege o piyabe la ring adwang kakatning /a/ a mitutuki. Ustung susulat ya ing amanu, dapat atiyu ing letrang “H.”

Alimbawa:

Tindahan—king pagliletra makayabe ya ing H agyang e ya mayayagkas keng malayang Istilu

Biyahi—king pagliletra makayabe ya ing H agyang mayayagkas yak eng Malayang Istilu.

Gamitin ang letrang V sa pagbaybay ng mga salitang hiram at sa pangngalang pantangi. Halimbawa: **Victory Liner, visa, velocity.**

Gamitin ang letrang Z sa pagbaybay ng mga salitang hiram at sa pangngalang pantangi. Halimbawa: **Zoology, zip, zipper, zap, zone, zoo.**

Gamitin ang letrang H sa pagbaybay sa mga salitang hiram at pangngalang pantangi. Binibigkas ang H sa hindi natural na estilo subalit sa natural na estilo, madulas na binibigkas ng nagsasalita ang isang patinig tungo sa kasunod. Kahit na binibigkas nang madulas sa halip na H, babáybayín pa rin ito na may H.

Halimbawa:

Ang **tindahan** ay dapat baybayín ng gayon kahit na hindi binibigkas ang H sa hindi natural na estilo.

Ang **Biyahe** ay dapat baybayín nang may H bagaman hindi ito binibigkas sa natural na estilo.

5 | KAMBAL-KAKATNI

Kailangan yang lawan ing kasalesayan na ning kaso ning kambal kakatni. Kanita pa mayayalata ne ing adwang tradisyunal a pamanyulat king tonu da ring kambal kakatni.

Mesabi king minuna king balang pagkulitan atin lang tya-metung a kakatni. Alimbawa: babai—**babái**, taid—**táid**, tau—**táu**.

Karaniwan mu nung ding mitutuking kakatni o kambal kakatni, mababa lang kakatni ring (A) at matas lang kakatni ring (I) o (U). Nung ating atlung mitutuking kakatni ding libutad o matas a kakatni maging malakakatni la. Alimbawa: minaua—**minawà**, bauan—**bawán**, taian—**tayán**.

Nung ing matas kakatni mumuna ya king amanu, alilan ya king malakakatning Y o W. Alimbawa: uasan—**wasan**, iugse—**yugse**, ua—**wa**, ia—**ya**.

Ing matas a kakatning I o U maging malakakatni yang Y oW nung ing pabayat atyu king tawling kulit. Alimbawa: tairan—**tayrán**, taian—**tayán**, bauan—**bawán**, ausan—**awsán**.

Ding makatuki ila ring dagdag a tuntunan king pamagliletra:

5 | KAMBAL-PATINIG

Kailangang tingnan ang kasaysayan ng kaso ng kambal patinig. Noon pa mahahalata na ang dalawang tradisyonal na pagsulat sa tunog ng mga kambal-patinig.

Nabanggit sa simula na ang bawat pantig ay mayroong isang patinig. Halimbawa: babai—**babái**, taid—**táid**, tau—**táu**.

Karaniwan lang kapag ang mga magkasunod na patinig o kambal patinig, mababang patinig ang mga (A) at mataas na patinig ang mga (**I**) o (**U**). Kapag may tatlong magkakasunod na patinig, ang mga gitna o mataas na patinig nagiging malapatinig na. Halimbawa: minaua—**minawà**, bauan—**bawán**, taian—**tayán**.

Kapag ang mataas na patinig nauuna sa salita, palitan ito ng malapatinig na Y o W. Alimbawa: uasan—**wasan**, iugse—**yugse**, ua—**wa**, ia—**ya**.

Ang mataas na patinig na I o U ay nagiging malapatinig na Y o W kapag ang diin ay nasa huling pantig. Alimbawa: tairan—**tayrán**, taian—**tayán**, bauan—**bawán**, ausan—**awsán**.

Ang mga sumusunod ay ang mga karagdagang tuntunin sa pagbaybay:

Gamit na ning **W** karing kambal kakatni

1. Isingit ya ing **W** karing kambal kakatning **UA, UE** a atyu king mumunang kulit ning salitang penimunan na ning makikatni.

Alimbawa:

kuartu	=	kuwartu
tualya	=	tuwalya
kuadru	=	kuwadru
kuentu	=	kuwentu
kuelyu	=	kuwelyu
kuenta	=	kuwenta

2. Alilan yang **W** ing matas a kakatning **U** a atyu king kadwang kulit o aliwa pang kulit ning amanu.

Alimbawa:

pauas	=	pawas
bauan	=	bawan
matua	=	matwa
manuas	=	manwas
dayauan	=	dayawan
siuala	=	siwala

3. Karing amanung lalto metung mung kulit uling mabilis lang yagkas, alilan yang **W** ing matas a kakatning **U**.

Gamit ng **W** sa mga kambal-patinig

1. Isingit ang **W** sa mga kambal patinig na **UA**, **UE** na nasa unang pantig ng salitang pinangunahan ng katinig.

Halimbawa :

kuartu	=	kuwartu
tualya	=	tuwalya
kuadru	=	kuwadru
kuentu	=	kuwentu
kuelyu	=	kuwelyu
kuenta	=	kuwenta

2. Palitan ng **W** ang mataas na patinig na **U** na nasa ikalawang pantig o iba pang pantig ng salita.

Halimbawa:

pauas	=	pawas
bauan	=	bawan
matua	=	matwa
manuas	=	manwas
dayauan	=	dayawan
siuala	=	siwala

3. Sa mga salitang lumilitaw na isang pantig pagkat mabilis ang bigkas, palitan ng **W** ang mataas na patinig na **U**.

Alimbawa:

luid	=	lwíd
suam	=	swám
lual	=	lwál
kua	=	kwâ
sua	=	swâ

Gamit ning Y karing kambal kakatni

1. Isingit ya ing **Y** karing kambal kakatning **IA, IE** a atyu king mumunang kulit ning salitang penimunan na ning makikatni.

Alimbawa:

pianu	=	piyanu
tianak	=	tiyanak
pialung	=	piyalung
siasat	=	siyasat
tiempu	=	tiyempu
siempre	=	siyempre

2. Alilan yang **Y** ing matas a kakatning **I** a atsu king pangadwa o aliwa pang kulit ning amanu.

Alimbawa:

akasia	=	akasya
ukiat	=	ukyat
bagia	=	bagya

Halimbawa:

luid	=	lwíd
suam	=	swám
lual	=	lwál
kua	=	kwâ
sua	=	swâ

Gamit ng Y sa mga kambal-patinig

1.Isingit ang **Y** sa mga kambal patinig na **IA, IE** na nasa unang pantig ng salitang pinangunahan ng katinig.

Halimbawa:

pianu	=	piyanu
tianak	=	tiyanak
pialung	=	piyalung
siasat	=	siyasat
tiempu	=	tiyempu
siempre	=	siyempre

2.Palitan ng **Y** ang mataas na patinig na **I** na nasa ikalawa o iba pang pantig ng salita.

Halimbawa:

akasia	=	akasya
ukiat	=	ukyat
bagia	=	bagya

tilapia = tilapya
porsientu = porsiyentu
benepisiu = benepisyu
ianu = yanu

3. Karing salitang lalto metung mung kulit uling yagkas yang mabilis, alilan yang **Y** ing matas a kakatning **I**.

Alimbawa:

giam = gyám
siak = syák
bie = byé
piak = pyák
kiak = kyák
lias = lyás

tilapia	=	tilapya
porsientu	=	porsiyentu
benepisiu	=	benepisyu
ianu	=	yanu

3.Sa mga salitang lumilitaw na isang pantig dahil binibigkas nang mabilis, palitan ng **Y** ang mataas na patinig na **I**.

Halimbawa:

giam	=	gyám
siak	=	syák
bie	=	byé
piak	=	pyák
kiak	=	kyák
lias	=	lyás

6 | KAMBAL-MAKIKATNI

Mituturing lang kambal-makikatni o digrapo ring adwang miyayabeng makikatni a yayagkas kilub ning metung a kulitan.

7.1. SK at ST. King meganap a forum anyang 2005 hanggang 2013, pikasunduan da ing pangapalyari nang tonu ning SK at ST. Anya pin kalupa na ning Tagalog tatanggapan ne ning amanung Kapampangan ing aske ning salitang **test, kontest, artist, desk, at disk.**

7.2. Digrapong CH at SH. Kambal yang makikatni ing digrapo a yayagkas yang maki metung a tonu. Alimbawa : **Tsap-istik, tsismis, swits, tsart, tsanel, tsuper, litson, litsugas, atsara, shampoo, kutsara.**

6 | KAMBAL-KATINIG

Maituturing na kambal-katinig o digrapo ang dalawang magkasamang katinig na binibigkas sa loob ng isang pantig.

7.1. SK at ST. Sa naganap na forum noong 2005 hanggang 2013, pinagtibay ang pangyayari ng tunog na SK at ST. Kayâ gaya ng Tagalog tinatanggap ng salitâng Kapampangan ang anyo ng salitâng **test, kontest, artist, desk, at disk.**

7.2 Digrapong CH at SH. Kambal-katinig ang digrapo na binibigkas nang may isang tono. Halimbawa : **Tsap-istik, tsismis, swits, tsart, tsanel, tsuper, litson, litsugas, atsara, shampoo, kutsara.**

7 | PAMIBALIK DA RING PUNTIK

Mayulaga la ring puntiik king amanung Kapampangan uli na ning makayaliwa nang pamiyagkas amanu. Atlu la ring puntiik na: puntiik a sakurut (´), puntiik a patalilis (˘) at puntiik a peka turung (^). Uli na ning pikasunduan de king Pambasang Forum ing dagdag pang puntiik, gagamitan ya pa ing puntiik a sakurut (˘)karing salitang banayad a pamiyagkas.

Atin yang apat a uri ning pamiyagkas amanu ing Kapampangan:

7.1. Banayad

Maki puntiik yang sakurut (´)

Ing bayat ning salita atiyu king kadwang kulitan ibat king tawli.

Banayad yang yagkas.

Malyari yang mapupus ing salita king kakatni at makikatni.

Ali ya mibabayu ing salita agyang gamitanan yang panuglung.

7 | PAGBABALIK SA MGA TULDIK

Mahalaga ang mga tuldik sa wikang Kapampangan pagkat naiiba ang pagbigkas sa salita. Tatlo ang tuldik niya: tuldik na pahilílis (´), tuldik na paiwà (`), at tuldik na pakupyâ (^). Dahil sa pinagkasunduan sa Pambansang Forum ang dagdag pang tuldik, ginagamit pa rin ang tuldik pahilis sa mga salitâng malumay ang bigkas.

May apat na uri ng pagbigkas o diin ang wikang Kapampangan:

7.1. Malumay

May tuldik na pahilis (´).

Ang diin ay nása ikalawang pantig buhat sa hulihán.

Banayad kung bigkasin.

Maaaring magtapos sa patinig at katinig.

Hindi nagbabago ang salita kahit gamitan ng pang-angkop o pang-ugnay.

Alimbawa:

Amanung mapupupus king kakatni:

lamésa
kabáyo
bíbi
dalága
sampága

Amanung mapupupus king makikatni. Alimbawa:

gátas
báwal
kamáti
sampélut
balátung

Manatili yang banayad ing salita agyang gamitanan yang panuglung o pang-ugne. Alimbawa:

dalágang malagu
sampágang mabanglu
páyung a malutu

7.2. Manene

Maki puntuk yang patalilis (̀)

Mapupupus ya ing amanu king kakatni

Manene yang yagkas a maki impit a tonu king tawling kakatni.

Ing bayat na ning salita atiyu king kadwang kulitan

Halimbawa:

Salitâng nagtatapos sa patinig:

lamésa
kabâyo
bíbi
dalága
sampága

Salitâng nagtatapos sa katinig. Halimbawa:

gátas
báwal
kamátis
sampélut
balátung (munggo)

Nanatiling malumay ang salita gamítan man ng pang-angkop o pang-ugnay. Halimbawa:

dalágang malagu
sampágang mabanglu
páyung a malutu

7.2. Malumi

May tuldik na paiwà (`)

Nagtatapos ang salita sa patinig.

Banayad kung bigkasin nang may impit na tunog sa hulíng patinig.

Ang diin ay nása ikalawang pantig buhat sa hulihán.

ibat king tawli.

Maging banayad ya yagkas nung gagamitan yang panuglung o pang-ugne ing salitang manene. Alimbawa:

lagarì
sukì
luhù
pusà
tutà

Maging banayad ya ing manene nung gamitanan yang panuglung o pang-ugne. Alimbawa:

lagarìng mataram
sukìng barat
luhùng e dapat
pusàng matuling
tutàng mataba

7.3. Mabilis

Atin yang sakurut (´) a puntuk king tawling kakatni ning tawling kulitan.

Bala-balaus ing pamagsalita.

Ding salita mapupupus la king kakatni at makikatni Ali la magbayu ring salita agyang gamitanan lang panuglung o pang-ugne. Alimbawa :

matá
pitú
batú

Nagiging malumay ang salitang malumi kapag ginamitan ng pang-angkop o pang-ugnay. Halimbawa:

lagarì
sukì
luhù
pusà
tutà

Nagiging banayad ang malumi kapag ginamitan ng pang-angkop o pang-ugnay. Halimbawa:

lagarìng mataram
sukìng barat
luhùng e dapat
pusàng matuling
tutàng mataba

7.3. Mabilis

May tuldik na pahilis (´) sa hulíng patinig ng hulíng pantig.

Tuloy-tuloy ang pagsasalita.

Nagtatapos sa patinig at katinig ang mga salita. Hindi nagbabago ang mga salita gamitan man ng pang-angkop o pang-ugnay. Halimabawa:

matá
pitú
batú

bulyó
abú
bulaklák
danúm
patpát
payát
bitbít

E magbayu ing salita gamitanan ya man panuglung o pang-ugne. Alimbawa:

bulaklák a mabanglu
danúm a malino
payát a baintau
bitbít kung bayung

7.4. Maragsa

Atin yang puntuk a peka turung (^).

Mapupupus ya king kakatni

Mabilis at bala-balaus ing pamiyagkas karing amanu, dapot atin yang impit a tonu ing tawling kakatni.

Magbayu ya ing salita nung gamitanan yang panuglung at pang-ugne. Alimbawa:

pulû
gintû
tundû
lagyû
luwâ

bulyó
abú
bulaklák
danúm
patpát
payát
bitbít

Di nagbabago ang salita gamítan man ng pang-angkop o pang-ugnay. Halimbawa:

bulaklák a mabanglu
danúm a malino
payát a baintau
bitbít kung bayung

7.4. Maragsa

May tuldik na pakupyâ (^).

Nagtatapos sa patinig.

Mabilis at tuloy-tuloy ang pagbigkas sa mga salita, ngunit may impit na tunog sa hulíng patinig.

Nagiging mabilis ang salita kapag ginamitan ng pang-angkop o pang-ugnay. Halimbawa:

pulû
gintû
tundû
lagyû
luwâ

Maging yang mabilis ing maragsa nung gamitanan yang panuglung o pang-ugne ing salita. Alimbawa:

- pulúng malaut**
- gintúng kikinang**
- tundúng alang kapara**
- lagyúng makatula**
- luwáng tutulu**

7.5. Ing Makaliwa nang Pamiyagkas ning Amanung Kapampangan

7.5.1. Gamit na king Paglindayug (Pandiwa)

Uyat	Milabas	Kasalukuyan	Arapan a panahun
lutù	miglutù	máglutù	maglutù
kantá	migkantá	máγκantá	magkantá
pipì	memipì	mámipì	mamipì

Pansinan la ring amanung paglindayug king kasalukuyan at arapan a panahun, parehu la bilang at letra. Nung ala lang gamit a pamuntut eme tune atalastas ing tune nang kabaldugan. Anya pin metung ya namang importanting gamit king garalita ing puntuk na ning Kapampangan.

7.5.2. Milulupang Amanung Kapampangan

Kalupa na ning Tagalog atin ya namang milulupang amanu ing Kapampangan. Anya pin nungela gamitanan

Nagiging mabilis ang salita kapag ginamitan ng pang-angkop at pang-ugnay. Halimbawa:

pulúng malaut
gintúng kikinang
tundúng alang kapara
lagyúng makatula
luwáng tutulu

7.5 Ang naiibang bigkas ng wikang Kapampangan

7.5.1. Gâmit sa Pandiwa

Ugat	Nakaraan	Kasalukuyan	Panghina- harap
lutù	miglutù	máglutù	maglutù
kantá	migkantá	máγκantá	magkantá
pipì	memipì	mámipì	mamipì

Pansinín ang mga salitâng pandiwa sa kasalukuyan at panghinaharap, pareho ang bílang at titik. Kung walang gamit na tuldik, hindi matatalos ang tunay niláng kahulugan. Kayâ nga isa ring mahalagang gâmit ng balarila ang tuldik para sa Kapampangan.

7.5.2. Magpaparehong Salitâng Kapampangan

Kung hindi silá gagamitan ng tuldik, maaaring mayroon ding magkamali sa pagbigkas ng salita.

puntuk, mapalyaring atin muring magkamali king pamiyagkas ning amanu. makanyan man nung ing mamasa tune yang ekspertung Kapampangan agyang ala yang puntuk ing amanu ayagkas neng ustu uling aintindiyan ne ing gamit na niti king pamanyalita.

Alimbawa:

balátung (munggo)

balatúng (mali-mali)

dápat (dápat)

dapát (gawâ)

palì (init)

palî (palaihi)

babà (parte ng mukha)

babâ (ibaba)

bákas (kasosyo/ kasama)

bakás (marka)

kápit (kápit)

kapít (isang uri ng kalamay na sobrang lagkit)

táu (táo)

taû (handâ)

bánda (banda ng musiko)

bandá (banda rito)

Ganiyan kung ang bumabása ay tunay na eksperto sa Kapampangan kahit walang tuldik ang salita. mabibigkas niya nang tama dahil naiintindihan niya ang gámit nitó sa pagsasalita.

Halimbawa:

balátung (munggo)

balatúng (mali-mali)

dápat (dápat)

dapát (gawâ)

palì (init)

palî (palaihi)

babà (parte ng mukha)

babâ (ibaba)

bákas (kasosyo/ kasama)

bakás (marka)

kápit (kápit)

kapít (isang uri ng kalamay na sobrang lagkit)

táu (táo)

taû (handâ)

bánda (banda ng musiko)

bandá (banda rito)

bálas (bala)

balás (buhangin)

súsu (suso)

susû (kuhol)

bálas (bala)

balás (buhangin)

súsu (suso)

susû (kuhol)

8 | TUNTUNAN KING PAMANGAMIT GITLING

Dung samot-saring amanu maki adwa lang makayaliwang amanung piyabe ban munye bayung kabaldugan.

Keng samot-saring amanung babye katlung kabaldugan o ausan dang “figurative meaning” e malyaring magamit ing gitling.

Alimbawa: **babing maklak**

Babi

Maklak

Ing katlung kabaldugan da ring adwang amanung babing maklak (tinambal) metung yang uring ulam a ala naming babi. Ali mangabaldugan a maklak ya ing babi.

Aliwa pang alimbawa: **gatas tigr**

Ing kabaldugan da ring adwang amanu—piyabe yang danum at asin a inambula king nasi dapot ali mangabaldugan a gatas yang tigr.

Ali ya mu magamit ing gitling ustung ring amanung samot-sari mikakabaldugan lang bayu nung ing mumunang amanu miyabe ya king kadwang amanu.

8 | TUNTUNIN SA PAGGAMIT NG GITLING

Ang tambalang salita ay kombinasyon ng dalawang magkaibang salita na nagpapahayag ng ibang kahulugan kapag pinagsama.

Hindi ginagamitan ng gitling ang tambalang salita na nagkaroon ng ikatlong kahulugan o may figurative meaning.

Halimbawa: **babing maklak**

Babi

Maklak

Ang ikatlong kahulugan ng pinagsamang dalawang salita na babing maklak ay isang uri ng pagkain na walang halong baboy. Hindi nangangahulugan ng baboy na bingi.

Iba pang halimbawa: **gatas tigr**

Ang kahulugan ng pinagsamang dalawang salita ay pinaghalong tubig at asin, hindi gatas ng tigre.

Hindi lámang naglalagay ng gitling sa mga kombinasyong ito na nagreresulta sa bagong kahulugan, kung ang unang salita ay naasimila ng ikalawang salita:

Alimbawa: dalaga+ng bukid—**dalagambukid**

Ing kabaldugan da ring adwang amanu metung yang uring asan dagat.

Aliwa pang alimbawa: bayu+ng tau—**bayungtau**

Nung milako ya ing pang-ugne pilatan da ring adwang amanu, gamitan ya ing gitling.

Alimbawa: **bale-kubu**

Gatas-damulag

Palis-tingting

Magagamit ya naman ing gitling karing mumunang pandagdag antimo ing **ala-** , **maka-**, at **taga-** a miragdag bayu ring palagyung pangsarili.

Alimbawa: **ala-Madonna**

Maka-PNoy

Taga-Pampanga

Nung ing bílang misulat ya kaybat ning mumunang pandagdag a **ka-**

Alimbawa:

Ka-5 dapot nung misulat ya king salita o amanu ing gitling milako ya antimo king kalima

Ka-9 dapot nung misulat ya king salita o amanu ing

Halimbawa: dalaga+ng bukid—**dalagambukid**

Isang uri ng isda ang kahulugan nitóng dalawang salita.

Iba pang halimbawa: bayu+ng tau—**bayungtau**

Ang bagong kahulugan ay binata

Ginagamit ang gitling kapag may nawawalang kataga sa pagitan ng dalawang salitang pinagsasama.

Halimbawa: **bale-kubu**

Gatas-damulag

Palis-tingting

Nilalagyan ng gitling kapag ang mga unlapi na gaya ng **ala-**, **maka-**, at **taga-** ay nauuna sa pangngalang pantangi.

Halimbawa: **ala-Madonna**

Maka-PNoy

Taga-Pampanga

Kung numero ang kasunod ng unlaping **ka-** nilalagyan ito ng gitling.

Halimbawa:

Ka-5 kapag binuong salita, inaalís ang gitling gaya ng kalima

Ka-9 kapag binuong salita, inaalís ang gitling gaya ng kasiyam

gitling milako ya antimo king kasiyam

Antimurin magamit ya rin iting tuntunan king mumunang pandagdag a **tiya-** nung tukyan ne ing bilang. Dapot nung ing bilang misulat yaa king amanung bilang, e magamit ing gitling.

Alimbawa:

tiyá-7 dapot nung misulat ya king salita o amanu ing gitling milako ya antimo king tiyápitú “tiyápitú balang metung.”

Tiyá-10 dapot nung misulat ya king salita o amanu ing gitling milako ya antimo king tiyapulu “tiyapulu balang metung.”

Magagamit ya ing gitling karing paulit-ulit a amanu kapitna man o kabilugan

Alimbawa: **balu-baluktut**

Bengi-bengi

Siga-sigarilyo

Turu-turu

Aldo-aldo

Gagamitan ya ing gitling karing tambalan a salitang mibabaligtad a kabaldugan

Alimbawa:

Tipa-manik

Lual-lungub

Lunto-lumbug

Gayundin ang tuntunin sa unlaping **tiyá-** kapag sinusundan ng numero. Walang gitling kung ang buong salita ang ginamit.

Halimbawa:

tiyá-7 kapag binuong salita, inaalís ang gitling gaya ng tiyápitu “tiyápitu balang metung.”

Tiyá-10 kapag binuong salita, inaalís ang gitling gaya ng tiyapulu “tiyapulu balang metung.”

Nilalagyan ng gitling ang mga salitâng inuulit maging hindi ganap o ganap (partial o full reduplication).

Halimbawa: **balu-baluktut**

Bengi-bengi

Siga-sigarilyo

Turu-turu

Aldo-aldo

Nilalagyan ng gitling ang mga salitâng mayroong magkasalungat na kahulugan.

Halimbawa:

Tipa-manik

Lual-lungub

Lunto-lumbug

9 | TUNTUNAN TUNGKUL KING PAMAMAWAS

Ing Kapampangan metung yang maburing mamirasung pamanyalita ban maging makuyad la ring pangkat.

Alimbawa:

“O bakit” mekuyad nyan anting obat o kaya **ot**
Bang kanita>bangkanta>**banta**

King kabilugan, nung kapilan ya dakal mepirasu ing pangkat, Karin ya lalung maging “informal.” Inya “O bakit” maging “ot.” Iti ing ausan dang pamilako tauling letra o kulit king amanu (apocope), pamamawas (syncope), makiyalis (metatesis) o ing pangagamit ning garlit (apostrophe) karing amanung mikikulit o titik a milalako king mumuna rang pagkulitan (aphaeresis).

Ing pamangamit king makatalagang amanu ya ing munikala para magamit king “formal” a pamangamit kalupa karing salese. Karing miyayaliwang adle, matatangap la ring mebawas a amanu. Ding amanu karing pangkat a malwat nang mebawas, a megamit at meyakit karing miyaliwang meimprentang literature o homilia, reting mebawas a amanu megamit la kareting mesabing kasulatan.

9 | TUNTUNIN HINGGIL SA PAGPAPAIKLI NG SALITA

Ang wikang Kapampangan ay mahilig sa pagpapaikli ng serye ng mga salita upang paikliin ang isang parirala.

Halimbawa:

“O bakit” ay pinaikli sa obat o kayâ **ot**

Bang kanita ay pinaikli sa bangkanta>**banta**

Sa pangkalahatan, kung lalong pinaikli ang parirala, mas lalo itong nagiging hindi pormal. Kayâ, ‘o bakit’ ay mas pormal kaysa sa “obat” o “ot.” Iminumungkahi, kung gayon na ang pagpili ng anyong pinaikli ay batay sa uri ng teksto. Gamitin ang buong anyo para sa mas pormal na gamit. Kayâ sa sanaysay, isinusulat nang buo ang mga pinaikling salita. Sa komiks, tinatanggap ang mga salitang pinaikli.

Ang mga salita sa parirala na malaon ng pinaikli, marahil dahilan sa ang anyong pinaikli ay mas kilalâna anyong lumilitaw sa mga nasusulat na panitikan o sa mga intelektuwalisadong talumpati, magagamit ang gayong mga pinaikling anyo sa pagsulat.

Alimbawa:

Maleldo—mal a aldo

Mekeni—ume ka keni

Halimbawa:

Maleldo—mal a aldo (mahal na araw)

Mekeni—ume ka keni (halika rito)

ING PANGABALANGKAS NING BAYUNG ORTOGRAPIYANG KAPAMPANGAN

**ANG PAGBUO
NG BAGONG ORTOGRAPIYANG
KAPAMPANGAN**

Ing *Bayung Ortograpiyang Kapampangan* mibalangkas ya kapamilatan da ring matenakan a Kapampangan, a penimunan nang Dr. Anicia H. del Corro, antimong konsultant ding sinulat o melangkas king kabilugan a proyektu. Kambe ning makabaldugan ampong alus e mabilang a meging kontribusyon na, iting ortograpiya miyakma ya at melino ya pangasulat; pati na pamiyagkas karing balang letra ning kekatang amanu. Antimurin, ding karagdagan a pinrisinta nang adwang adle o estilu keng pamagsalita meging maulagang paksa a mepisabi uling iti tutung makabaldugan a belwan a dapat dang abalu ring magsalitag Kapampangan. Uli ning metung yang batikan a lingguwista, keyangan misangguni ing pangabuu ning ortograpiya.

Kambe ding aliwa pang pantas king amanu, a dinake king belwan da king pangalakap na niti, ila ring makatuki bilang pamangilala king maulagang ambag da:

Dr. Anicia del Corro—konsultant ning kabilugan a proyektu

Gng. Josefina D. Henson—Talaulip

Presenters:

Dr. Yeasa D. Bingcang

Gng. Erlinda E. Cruz

Dr. Archimedes T. David

Dr. Nestor C. De Guzman

Dr. Angelita D. Romero

Binalangkas ang *Bagong Ortograpiyang Kapampangan* sa pamamagitan ng mga dalubhasang Kapampangan na pinangunahan ni Dr. Anicia H. Del Corro, na siyang konsultant ng mga sumulat o nagbalangkas sa kabuuang proyekto. Kaantabay ng kanyang mahalaga at halos di-mabilang na kaniyang kontribusyon, itong ortograpiya ay malinaw na naiakmang naisulat; patí na rin ang pagbigkas sa bawat titik ng ating wika. Gayundin, naging mahalagang paksa ng usapan ang dalawang estilo ng pagsasalita na kaniyang pinrisinta sapagkat totoong mahalagang kaalaman na dapat na maláman ng mga nagsasalitang Kapampangan. Sapagkat isa siyang dalubhasang lingguwista, sa kaniya lahat naisangguni ang pagbubuo ng ortograpiya.

Bílang pagkilála sa mga naiambag ng mga kasamang ibang pantas sa wika na nagbahagi ng kanilang kaalaman sa pagbuo nitong ortograpiya mababanggit ang sumusunod:

Dr. Anicia H. Del Corro—Konsultant ng kabuuang proyekto

Gng. Josefina D. Henson— Editor

Presenters:

Dr. Yeasa D. Bingcang

Gng. Erlinda E. Cruz

Dr. Archimedes T. David

Dr. Nestor C. De Guzman

Dr. Angelita D. Romero

Evaluators:

Dr. Nunilon G. Ayuyao
Gng. Alma Luz Canlas
Dr. Juliet C. Mallari
Dr. Consuelo F. Valerio
Dr. Leonoro L. Yambao

Informants:

Rev. Father Gregorio Canlas
Dr. Nicolas Capulong
Gng. Rowena B. Dizon
Gng. Teresita T. Galang
Gng. Andrea Y. Gatchalian
G. Romeo S. Rodriguez
Dr. Carmen D. Tagala

G. Arnold G. Bucud—enkowder
G. Arwin Paul Lingat—Project Coordinator

Komisyon sa Wikang Filipino

+Dr. Leticia Macaraeg—Puno, Sangay Lingguwistika
Gng. Elvira B. Estravo (ret.)—Puno, Sangay ng Salin
Gng. Edna R. Aquino—Linguistic Specialist
Dr. Lucena P. Samson—Komisyoner ning Kapampangan
Kgg. Roberto T. Añonuevo—Direktor Heneral

Megumpisa ya ing mumunang kumperensiya inyang
16–17 Agosto 2012 a tegunan da ring konsultant
among editor, presenters a propesor ibat karing
miyalawang unibersidsd, ding kinatawang informers
a ibat DepEd, pisamban, midya, talapag-ugne ning

Evaluators:

Dr. Nunilon G. Ayuyao
Gng. Alma Luz Canlas
Dr. Juliet C. Mallari
Dr. Consuelo F. Valerio
Dr. Leonoro L. Yambao

Informants:

Rev. Father Gregorio Canlas
Dr. Nicolas Capulong
Gng. Rowena B. Dizon
Gng. Teresita T. Galang
Gng. Andrea Y. Gatchalian
G. Romeo S. Rodriguez
Dr. Carmen D. Tagala

G. Arnold G. Bucud—enkowder
G. Arwin Paul Lingat—Project Coordinator

Komisyon sa Wikang Filipino

+Dr. Leticia Macaraeg—Punò, Sangay Lingguwistika
Gng. Elvira B. Estravo (ret.)—Puno, Sangay ng Salin
Gng. Edna R. Aquino—Linguistic Specialist
Dr. Lucena P. Samson—Komisyoner ng Kapampangan
Kgg. Roberto T. Añonuevo—Direktor Heneral

Nag-umpisa ang unang kumperensiya noong 16–17 Agosto 2012 na dinaluhan ng mga konsultant at editor, presenters na propesor sa iba’t ibang unibersidad , mga kinatawang informers na gáling sa DepEd, simabahan, midya, tagapag-ugnay ng

kapamalan pangprobinsiya, ding enkowder, at ding komisioner, at lingguwista ning Komisyon sa Wikang Filipino a penimunan na ning dating Pamuntuk a i G. Jose Laderas Santos.

Ing kadwang pamipulung meganap king bale na ning gobernador king Clark Freeport Zone, Pampanga inyang bulan ning Setyembre 2012, a nung nukarin mas dakal la ring tinagun uling miragdag la ring grupu da ring evaluators para ulipan de ing mumunang draft a meyari inyang Agosto. Bukud karing lingguwista ning kWF, pagkapilitan na naming tinagun G. Roberto Añonuevo a tatalakad Direktor Heneral ning KWF. Dinake ne ing pamanyaliksik a gewa na inggil king Ortograpiyang Filipino a nung nu iti ating koneksiyon king pamisulatmap na ning amanung Kapampangan.

Ing katulng dake na ning pamipulung meganap ya bulan na ning Oktubre king tuknangan da ri Gng. Josefina "Josie" D. Henson. Inampang na ing yang magkostas king patingapun a pamangan ding sablang tinagun. Pasibayu, king mesabing pulung siglawe nong Dr. Anicia H. del Corro ding mepikayari karing milabas a pulung, at dinake na naming Gng. Josie Henson ing tungkul king penibatan na ning kekatamung Amanung Siswan. Keni mepikayari ing pangabuu king Ortograpiyang Kapampangan a mumunang takbang para king pamipaunlad at pamipasulung king amanung siswan.

King pamagmasusi ning Aldo ning Kapampangan inyang 6 Disyembre 2012, milunsad ya ing

pamahalaang panlalawigan, mga enkowder, at mga komisyoner at lingguwista ng Komisyon sa Wikang Filipino na pinamunuan ng dáting tagapangulong si Jose Laderas Santos.

Ang pangalawang pagpupulong ay naganap sa bahay ng gobernador sa Clark Freeport Zone, Pampanga noong buwan ng Setyembre 2012 na mas marami ang dumalo sapagkat nadagdag ang pangkat ng mga evaluators para tasahin ang unang borador na natapos noong Agosto. Bukod sa mga lingguwista ng KWF, pinagsikapan ding dumalo ni G. Roberto Añonuevo na siyang nanunungkulang direktor heneral ng KWF. Ibinahagi niya ang kanyang ginawang pananaliksik hinggil sa ortograpiyang Filipino na may kaugnayan sa ortograpiya ng wikang Kapampangan.

Ang pangatlong bahagi ng pagpupulong ay naganap sa buwan ng Oktubre sa tahanan nina Ginang Josefina “Josie” D. Henson. Inihandog niya ang kusang paggastos sa maghaponing pagkain ng lahat ng mga dumalo . Muli, sa nasabing pulong binanggit ni Dr. Anicia H. del Corro ang napagkayarian sa nakaraang pulong, at binahagi rin ni Ginang Josie Henson ang tungkol sa pinagmulan ng ating wikang sinuso. Dito nakapangyari ang pagbuo ng ortograpiyang Kapampangan na unang hakbang sa pag-unlad at pagsulong ng wikang sinuso.

Sa pagdiriwang ng Aldo ning Kapampangan (Araw ng Kapampangan) noong 6 Disyembre 2012, inilunsad

Ortograpiya ning Amanung Kapampangan king kapitolyo na ning probinsiya king siyudad na ning San Fernando. Pinrisinta ne ning kekayung talasuyu iting ortograpiya banting mipabalwan la ring sabla. Tinagun la ring opisiales na ning Gobyernu, DepEd, at ding madla. Mirinan la namang pamikatagun ding egana-ganang komisyoner ning KWF mabilug Filipinas para saksiyan iting pamilunsad a mitagun king Aldo ning Kapampangan.

Mika pinal a konsultasyon inyang 19 Marso 2016 king Angeles University Foundation a penimunan da ring kinatawan ning KWF ila ri Komisyoner Purificacion G. Delima, Fultaym Komisyoner ning KWF, Bb. Maria Christina A. Pangan a Senior Language Researcher, at i Gng. Edna R. Aquino a Linguistic Specialist. Tinagun la ring mestrang pribadu at publiko at ekspertung Kapampangan a nung nukarin miprinsinta la ring makatuking paksa: ing Ortograpiyang Pambansa a telakayan nang Komisyoner Purificacion Delima, Ing Kasalesayan na ning Ortograpiyang Kapampangan nang Mrs. Josefina D. Henson, Ing Bayung Ortograpiyang Kapampangan a telakayan nang Dr. Anicia H. Del Corro at ing karagdagang inabe nang Komisyoner Lucena P. Samson king Bayung Ortograpiyang Kapampangan a milathala na para miyagum ya king *Ortograpiyang Pambansa*.

King mitmung tula't saya, malugud mi lang pasalamatan ding makatuki:

ang *Ortograpiya ning Amanung Kapampangan* sa kapitolyo ng lalawigan ng Lunsod ng San Fernando. Pinrisinta ng inyong lingkod itong ortograpiya para mapabatid sa madla. Dumalo ang mga opisyales ng pamahalaan, DepEd at ang madla. Nabigyan din ng pagkakataon ang lahat ng komisyoner ng buong Filipinas upang saksihan itong paglulunsad na nataon sa Araw ng Kapampangan.

Nagkaroon ng pinal na konsultasyon noong 19 Marso 2016 sa Angeles University Foundation sa pamumuno ng mga kinatawan ng KWF na sina Komisyoner Purificacion G. Delima, Fultaym Komisyoner ng KWF, Bb. Maria Christina A. Pangan, Senior Language Researcher, at Gng. Edna R. Aquino, Linguistic Specialist. Dumalo ang mga guro sa pribado at publikong paaralan at iba pang dalubhasang Kapampangan na kung saan ipinrisinta ang sumusunod na paksa: Ang Ortogpgrapiyang Pambansa na inilahad ni Komisyoner Purificacion G. Delima, Ang Kasasysayan ng Ortograpiyang Kapampangan ni Gng. Josefina D. Henson, Ang Bagong Ortograpiyang Kapampangan na tinalakay ni Dr. Anicia H. del Corro at ang karagdagang inilahok ni Komisyoner Lucena P. Samson sa bagong Ortograpiyang Kapampangan na nailathala na upang maiyon sa *Ortograpiyang Pambansa*.

Sa aming nag-uumapaw na kagalakan , malugod naming pinasasalamatang ang mga sumusunod:

1. Kapamalan na ning Probinsiyang Pampanga a panimunan nang Gobernadora Lilia G. Pineda para king saup dang pinansiyal;
2. Ing Komisyon sa Wikang Filipino para king pamanimuna na king pamibalangkas kaniting proyektu, king panaun a dinake rang belwan ding lingguwista, saup pinansiyal at aliwa pang kaugne na niti;
3. Ing Angeles University Foundation para king pamuntuk na ning mumunang kumperensiya at pamakistanmetung na king pinansiyal a kasaupan ning Kapamalan na ning probinsiya;
4. Ding egana-ganang matenakan a Kapampangan, a migmalasakit kaniting proyektu;
5. At ing pekamaulagang dapat pasalamatan, ala't e aliwa nune ing Mayupayang Diyos a king Keyang patnube mibait ya ing *Bayung Ortograpiyang Kapampangan*.

Ing grasya na ning Ginu manatili ngan sa kekatamu, at panwanan Na ing obrang penimunan tamu at pigmalasakitan.

Luwid ya ing Amanung Siswan!
Dakal pung salamat.

Dr. Lucena P. Samson

Komisyoner ning Amanung Kapampangan

1. Pamamahala ng Lalawigang Pampanga sa pamumuno ni Gobernador Lilia G. Pineda para sa tulong nilang pinasiyal;

2. Ang Komisyon sa Wikang Filipino para sa pamumuno sa pagbabalangkas nitong proyekto, sa panahong binahaging kaalaman ng mga lingguwista, tulong pinansiyal at iba pang kaugnay nitó;

3. Ang Angeles University Foundation para sa pamumuno ng unang kumperensiya at pakikiisa sa pamahalaan ng lalawigan sa tulong na pinansiyal na ibinigay nitó;

4. Ang lahat ng mga dalubhansang Kapampangan na nagmalasakit sa proyekto;

5. At ang pinakamahalagang dapat na pasalamatan, walang iba kundi ang Makapangyarihang Diyos na sa kanyang patnubay isinilang ang *Bagong Ortograpiyang Kapampangan*.

Manatili nawa ang pagpapala ng Panginoon sa atin at pagpalain ang gawaing pinangunahan natin at pinagmalasakitan.

Mabuhay ang Wikang Sinuso!

Maraming salamat.

Dr. Lucena P. Samson

Komisyoner ng Wikang Kapampangan

KOMISYON SA WIKANG FILIPINO

Gusaling Watson, 1610 Kalye J. P. Laurel
1005 San Miguel, Maynila

Tel. (02) 736-2525 / 736-2524 / 736-2519

www.facebook.com/angkomisyonsawikangfilipino

komfil@kwf.gov.ph

www.kwf.gov.ph

